

Bytyn dynjaň proletarlar, birleşigiz!

Ellini kitabъ.

I. M a k a r e v.

XK-109

KULAK BIZNI NEK ÇAVUBUZDU

Kөcyрген Qorqmazлаň Alij.

Издание Карачаевского Областного Издательства.

Исполнено по заказу ВЦК НТА.

КИСЛОВОДСК
1930 г.

И. Макарьев.

ПОЧЕМУ КУЛАК НАШ ВРАГ

Перевод Али Коркмазова.

кар. 242 - 1

Карачаево-Черкесская
ОБЛАСТНАЯ
БИБЛИОТЕКА

Терокруг, Райлито № 462.
Кисловодск, Типография Кар. Облиздата
Зак. № 1827—2000—30 г.

I. Elde har kimda tenmidile.

Bek көв кере elleden „Кенеş Хукуматъ хал-
қынь арасына ајрылq etedi“ дев тьдах халда писмо
хапарла алысанбыз. Olda—нечикди,—не ајрылqды—
desen: „Кенеş хукуматъ ellileni çarлы, ortalыq, vaj
дев ајрадъ“ девди.

Былај ајрылq нек volадъ, savлај ellile варьда
birdile, xar kimni çeri теңди, kimda syjgeni caqlы
qыјналыв kesini ырысхьсын өсdyryrge volлуqду, quru
adamlань ortalарында quru çavлуqдан sora sebevi
volmaqan ајрылq нек volадъ?—дев sorадьла.

Ma, söz ycyn, Bezopasныј staniseden, Stavrapol
gubernada savансь G. F. Vasilev degen былaj
ajtыv bir писмо çazадъ: „Meni savансьлань çasav-
ларындап bir көlyme kelgen zat vardъ. Busaqatda
bizde bek көв adam gazet keltirtedi, ань oquv,
çazыv bizde Eresejde oqaj, qalqan тыş qrallada
(Qыtajda) хaпарлань bilirge kyреşiv ајланalla. Eresejde
el mylkny өsmekligindenda oquv Eresejge vysyrev-
da eteviz. Alaj bolsada bu at atavnu хақында işi-
biz bek амандъ. Söz ycyn; vaj, çarлы, ortalыq, d. a. k.
atlar atajдыла. Bu былaj некди? Alqын zamanda была
qaumuda bir vaşxалыqlаръ volmaj bek çaraşыv ça-
şaj edile. Endiva ol qaumla xazna qalmaj bir-biri
vojunларына вьсаq сальса volqандьла. Bu былaj нек
volадъ? Biz savансьла бу zatxa bek ullu тьдах
volавьз.

Çoldaşla ыллај el mylkleni cacyлмаqlыqына се-
вев боллуq sözleni qoјarqа zaman tylmydy.

Elde bir çыjыlv volub çыjыlqanlaj adamlanь
çartьсь:—siz kulaksъz—çartьсьda siz betsizlesiz—dev
qavqа başlajdyda, xalq tyjыsyрге azdan qaladyla.

Alaj volmaj xar kimnida atь birca bolsа бу
qavqала боллуq tyjыл edile. Meni sartьн бу tuqum
хьнь atнь qoјub mundan çumuşaqьraq bir at atal-
sa tьjьnşь көreme“.

Qalaj көresiz, Vasilev savансь tyz ajta volumu?

Kim bilsin ellede tijrelededa adamlа bir tuqum
ajrыьq volmaj turqanlaj бу kulak, çarь, ortalыq varь
çaraşьv игі çaşar çerinde, alanь ajrыьv kyreşgen
Keңeş xukumatь ters volumu? Aşxь! Biz tav Va-
silev ajtxaңa ыrazь volub, atlanь tamьyladan oqu-
na буzajыq, anь хаqыndan enci буjruq ne zakon
çazajыq neda Vasilev ajtxanca „kulak“ degen atнь
biz başxa tyrly çumuşaqqa буrajыq.

Sora ol zamanda Vasilevxa—iş atнь başxаль-
qьndamьdy, oqese nedendi dev bir sorajыq.

Oqaj! ылајda iş at atavda tyldy. Ol ajrыlv viz
qalaj tyrly atasaqda xalqnь ortasьnda kesi çyryjdy.
Sen xar qalaj tyrly atasanda xalqda көv tuvarь, atь
qoјu volub çerleni arend tutub, çalьyla çegiv tur-
qanlada vardыla, anь qatьnda atьda, tuvarьda vol-
maj, gьrçьnnь tuzqа vasьv aşaqanlada vardыla.

Ol adamlа-malsъzla keslerini qarьvsuzluqlarь
sebevden kesleri qollarь bla çerlerin işlejalmaj; anь
kulakka arentge veriv turadyla. Ol ekisinida ara-
сьnda amannь kevi bla, kesi qьjьncьqь bla çaşar-
qа kyreşgen adamlada vardыla. Biz alaqа „bajda“

demejbiz, çarlbđ dev çarlbqada sanamajbъz. Da bu sebevden alaqa ortalbqla dev atajbъz.

Bъlaj vaşxalbqla volqanъn kesibiz ellede koreviz. Alaqa har qallaj tyrlы at atasanda vaşxasъ çoqdu. Çarlbъn atъn almaşъndırmaqlbqdan ana ne allъna mal, ne arvazъna kerek qoşulluqı, neda vajdan atъn almaşъndırqallbqqa zat qorarbqъ çoqdu. Da bu ellede ellileni arasъnda vaşxalbq neva tensizlik qajdan cъqdb? Atъn vaşxalbqında tyz eseva, sora Keleş xukumatъmъ tersdi? Alqъn zamanda ol volmazmedi? Vasilev çazqandan tuvra alajdb. Ol alaj ajtadb: „Ma bu yc qaum alqъn zamanda varъda bir at bla tura edileda bek daursuz çaraşъv çaşaj edile„. Bъlajda savancъ Vasilevni ne xalda ajtxanъn taпmajbъz, anъ kim bolsadamъ ajtdъradъ, oqese bu qadar ötyrykny kesimi çanъlbv ajtadb. Biz Bezopasnanъ savancъlarъnada, andan qalqan çerlegeda sorabъz bu kertimidi dev, alqъn zamnda sizde har kimda çaraşъv çaşaqanlarъ vaşxalbq volmaqanъ kertimidi dev.

Bu acъq ötyrykdy! Alqъn patcaxnъ zamanъnda bъllaj ajrlybq endiden ese qajda artbq edi.

Endi Keleş xukumatdava ne qadar volumuna kore tenleşdirirge kyreşgendi. Bu tenleşdirivny vaşem alqъn Oktjabъr revolyijsiasъnda cъqqandъ, ne ycyn desen: ol zamanda çerleni tenleşivы volqandъda anъ ycundy. Dynjanъ usynde çer volqan Keleş Respublikanъ encisidi dev zakon volqandъ anı ne satarqı neda albqıa amal volmaqandъ.

Çer bla; xajъrlannъq-kim anъ kesi qъjbъn bla işleј ese oldu. Çer xar kimgeda çan sanъna kore ylesinendida, alanъ icinde kulakda kesine yјdegis

bla tьjъnшль ylysyn aloqandy. Grazdan qazavatъь zamanьda kulaklanъь biraz ajavsuzuraq etdile dese-giza ol alanъь çarльla bla tenleşdirirge etilgen zatdъь. Kertisin ajtsaq 1921 ci çьlda съqqaп çaнь çaşavnu zakonu (Новая экономическая политика) съqqa-пьnda har bir adam enci mylkny өsdyryrge erkin volub, tykenle quralъь, admла çalсъ tutub, çerleni arendlev vaşlaqanlarьnda въjaqъ kulakla çaньdan semiriv vaşladъьla. Alaj bolsada ol aloqъьn zamanda vajььqqa çetmegendi, çeterikda tyldy. Çeterge amаль volmaqanьda aнь ucyndy: savlaj politikasъ—muratъь keneş хukumatнъь işleneni vizni qьralъьvъz ne kulak-льq, ne kapitalistlik çaньна өsmej ortalъьq çoluna varььrojadъь. (Munu haqьndan söz ьzьndan kellikdi).

Eski xükumatъ här bir tyrly işde: önkycdе, qozlavda d. a. k zatlada vajlaqa boluşub, alanъ mylklerin өsdyryrge kyreşiv tura edi. Çarılanъva terilerin sojub alqandъ.

Da vylajtn qarasaq Vasilev degen savansь asьrь çenil unutadь көv volmaj ozoqan işleni. Ol unutadь: kulak padcaхnь xukumatьna çaraşьv çaşa-qandь, Padcaх, molla, kulak nөгer volub, har zatda çarьlaqqa miniv çaşaқandьla. Ala alaj çaraşьv çaşaқallьqqava, çarь alanь tyblerinden ьncxьnalmaj, alanь tuzaqlarьna tyşyв, kulakdan qutulalmaj mylky cacyьv tursada, anь qatьnda qarnьn cьqarьv, talaj çarьnьda çegiv, adamlanь qьjьnlarьn, aşav turqan kulakda çaşaқandь. Bu ertdeden kelgen ç-aşav hallardan qarasaq „kulak“ degen atnь çanь cьqmaj, tav ertdeden çyrygeninda көrebiz. Aloqьn zamanda kulakka kulak degenni qoj! „dynjanь aşavcu,“ „qan icgen gьbь,“ qan „icivcy“, „durqu-

cu“, d. a. k. tyrly-tyrly andanda erşirek atlar' atav turqandyła.

Sen Vasilev d. a. k. vylajqa alaj qaraqanla eski orus nazmuculanъ nazmularыn, eski xalq ырла- нь („xalqnъ ulyşy“ degen ырca) zatlanъ esigizge tyşyrsegiz ol zamanda көyrsyz, emda eslersiz al- qыn zamanda halq varьda ellede ol Vasilev ajtxan- ca raxat ıraşuv' ıraşmaqanlarыn. Tav ol ырла vol- masalada! eski arhivleni alьqьzda, anda tarьxlaqa bir qaracьqьz, ol zamanda ne qadar nazik yleşinenin elni siz tanьrsьz. Ol tuqum nazik yleşinmeklikni emda ajьrьlьqnъ sevevi bla ылдан ылqa elni vaş- tavxasьnda kulakla өse, tyvyndeva ырьla azoqandan aza, kynden kyne qaruvьsuz vola, em axьrьnda elli kesine ętgen arьluqnı көtyralmaj, bir zamanda el- li edi eseda artь işci voluv şaxarlada fabrikge, za- votxa ıraşьv qaloqanlarda көv volqandyła.

Tav ertde oquna 35 ыл mundan alqыn V. I. Lenin kesini em alqыn etgen kitavlarьndan birin „Elli ıraşavda ırañ mylk tevrenmekligi“ (Новые хо- зяйственные движения в крестьянской жизни) degen kitavьnda, Resejni qьvьla tava ırañьnda bir talaj uezdni ıraşav halьn sьnav alaj ıraadь. Ellilikge kapitalistleni kirmeklik sevebinden ellede ырьlьq, eki ajьrьlьq көvden көv voluv, ырьlanъ sanlarь өsyv, kulaklada ana көre көtyryle, ortalьqlada azdan az vola varadyła degenni ьşanьn sanav bla көrgyzgen- di. Andan arь Resejde kapitalistlik ne qadar өse va- raqan ese ajьrьlьqda ana көre өse varqandь ellede. Alaj volsada ol zamandada cьqqandyła allaj ırañ- qanla, keslerine „bir tuqum ajьrьlьq neda vaşxalьq xalq icinde ırqdu, ellilik demeklik ol vaşxasь vol-

maj bir yjyrdy, ellilik demeklikni tamalь dyjnadь—
dynjanь birleşmekligidi“ dev ajtyrqa deri aqyllarьn
boşlav tillerine erkinlik bergenle.

Ol sözny entda kulaklar ajtadyla: „(Biz varь-
vьzda vaşxavьz çoqdu birca işlev kesi qьjьnь vla
çaşaqan adamlavьz“ dev). Alaj vla ala keslerin çar-
lь xalq qanьn төгүv alqan qralь vla salqan хuku-
matьna yjly volurqa murat etedile. V. I. Lenin
alanь allaj sözlerine mavьlaj ajtvь хьнь çuav ver-
gendi; „Birleş vla, dyjna vla vaşlarьn çavьv ajla-
anla ala kulakladьla, alaca birleşivden çarьlaqqa bir
tuqum хajьr çoqdu“ dev. Daqьda 1903 çьlda V. I.
Lenin „El çarьlarьna“ degen kitavсьoьnda ajtady:
„Ellile tyrly tyrlydyle: alada vardьla çarьlьbьq çetiv,
ac voluv ajlaanla, vardьla vajdan vajqa varqanlada.
Bajla көvden көv voluv pomeşciklikge çeterge
varqanla“.

Biz vьlajda ese ellileni osallarьnь хаqьndan es-
kereviz. Ma allaj aman qaumla; „ellileni sojuzlarь—
birleşmeklikleri vardь, alanь allaj birleşmeklikleri
dyjnadь, dynja degana vek ullu kycdy, dynjanь
birleşmekligi ellileni varьnda qatь bir kycly kevgе
qujув birleşdiredi“ derge bek syedile.

Alaj volsada ol söz tyz tyldy. Ol çomaqды!

Ань ашхь adamlа сьoqarqan eseleda çomaqды.
Biz allaj çomaqlanь varьnada ijnanьrqa qalsaq kesi-
vizni elde ellile vla şaxarda işcileni arasьnda birleş-
meklik işbizni vuzarvьz. Har bir elli kesi төgere-
gine qarasьn. Elli çamaqatь çarьlanь birleşivlerine
savlaj varь vlada vajlanь, çalсь çegivcyleni qaldьr-
maj qazavat etmeklikde uşajmьdь? Oqaj uşamajды,
uşar amalьda çoqdu. Har bir elde көv çarьla var-

дыла, keslerini qıjыnlарып satыв ajлапaн çarлылада, çalsь tutuv mylk çerle aлыв ajлапaн vajlada vardыла. Ol vajla har qaruvnuda iesidile.

Bizge vajla vla ömyrlyk qazavta eterca sojuz— birleşmeklik kerekdi, da bu sebevden savlaj dynjada bolqan adamla bir birinden ajрмај birleşmeklik bizge kerek zat tyldy.

Ma bu uzun tavruxnu tizmekligim Lenin 25 çыl mından aloqып: Sizni ol Vasilev, neda anь ki-bik savanсыла etgen murat ötyryk boluv, aloqып za-mandada halq varьda birca çaşamaqanларып көgyz-tyv em har kimnida kesini çaşavna kerek atьda vaşxa-vaşxa bolqanьп acar murat vьладь. Ыллај ajрылыq, atь vaşxalıq kerti boluv ertdeden veri çy-rygen eski zatды.

Bu vaj, çarлы, ortalыq, kulak degen sözleni Keңes hukumatь tavmaqандь, kertidi az bolsada entda çyryjdy, emda çyrygenda eterikdi, viz çaşav-nu eski halda vardьroqanьvьz toxtaqыncь.

Kertidi bu zat bizde biraz vaşxaraqды. Qalaj vla desen: aloqып zamanda vajлыq ösyv, ortalыqla azdan-az boluv vara, çarлыланьva kişida qulaqqa almaj tura edile. Ol patcaxнь vajlanь өsdyryrge dev etgen politikasь edi. Endiva andan vaşxa tyрlydy. Endi politkava çarлыла vla ortalыqlань өsdyryv, kulakla-ньva artxa тьjaraq varьca quraloqандь. Bu sebev-den ol eki ajрылыqнь ьşanьda vaşxa tyрlydy. Bizde çaşavnu хаqындan çань onov (НЭП) сыqqаньнда vajlanь, kulakлань sanларь biraz көtyryldy, alaja anь vla birca ortalыqlada artxa qalmaj көltyrylgendile.

Bu sözleni oquqanнь көly „vajlada ortalыqla bolqандьla“ dev kelmesin! ortalыqlань көv bolmaq-

lyqlarъ çarlyla öse-öse ortalıqqa көpleri çetgendile
Da munu sanavda көgyzyr ycyn tybynde bir tala-
tarъх көgyzeme.

Munn allynda çyllada har 100 savanсы yj ea-
сына savanъ volmaqanla:

1922	çylda	6—7
1923	„ . . xazna qalmaj	5
1924	„	4 ¹ / ₂
1925	„	5 yj voladyla.

Mundan qrasaq çyldan çyloqa çarlyla azdan az
voluv varadyla (vajъraq voladyla).

Endi sentralnyj stat otdelenijasъ 35 gubernanъ
syzyuv qaraqanъ vla qarasaq 2 şer desetina savanъ
volqanlarъ har 100 yjge:

1922	çylda	46
1923	„ . . xazna qalmaj	41
1924	„	37
1925	„	33 yj voladyla.

Entda alanъ sanlarъn alyv qarasaqda көreviz
2 desetinadan artъq volmaj savan syrgenleni sanla-
rъ çyldan çyloqa azdan azoqa varadyla, endida 2—6
desitinaqa deri savanъ volqanla (ortalıqla), har
100 yjge:

1922	çylda . . xazna qalmaj	40
1923	„	44
1924	„ . . xazna qalmaj	47
1925	„	49 yj voladyla.

Buda ortalıqlanъ sanlarъ Кеңеш хukumatъ vol-
qanъ өsgenin көgyzedi.

6—10 desetinağa deri savaň bolğan yjle har 100 sajn:

1922	çylda	xazna qalmaj	6
1923	"		8
1924	"		9
1925	"		10 yj boladyla.

Bu savlaj SSSR-ni bytev qaramъ vladъ. Anъ al-maj vizni krajnъ alsaq, munda төbenden ese çer erkindida, ol zamanda bu oqarъ ajtlyaqanlany çarty-syn ortalыqlağa qoşarğa kerekdi. Alaj bla em ar-tynda 10-şardan artыq desetina syrgenle (kulakla) har 100 yjge:

1922	çylda	xazna qalmaj	1
1923	"		2
1924	"		3
1925	"		3 ¹ / ₂ yj çetedi.

Bu san bla qarasaq, bu yc çylda kulaklany sanlary өsseda, asyry qolaj өsalmaqandy. Bu vaşyn-qa tarыхla vizge bek seir zatnъ көgyzedile, olda nedi desen? Keneş xukumat bolğanly çarlylany sanlary alqynca көtyryle varmaj, azdan azoğa var-qanyn көgyzedi, daqьda anъ bla virca kulaknъ qa-natlarъ mindeliv, alqynca uzaq cola virilmegenin, vizni elli çaşavuvuznu em tamaly ortalыqla qaumu bolqanyn көgyzedile.

Bu ajrylyq degen Keneş xukumatynda kesini salqan politikasy bla varady, varqanda eterikdi, dynjada enci tyken tutmaqlыqnъ, çalsъ tutmaqlыqnъ, çerleni arendlemeklikni artы quruquncu. Sora xalq icinde ajrylyq, vajlyq, ortalыq, çarlylyq var-

ese? alanь ara çavluqlarь qururьa amalь çoqdu. Ne ycyn desen? alanь atlarь vaşxa bolqanca interesleri—qajorьььda biri-birinden vaşxadь. Bara-bar-qan zamanda, Keleş xukumatьda, kommunist partijada çarььa çьььqan zamanda iş kesi kesir kəgyztyr. Kulaknьva keс bolsun, ertde bolsun bu zatnь volluqun bilibdi, qьсььqanьda, tarььqanьda, pismola çazqanьda anь ycyndy. Ol işni varььqьn kesi tanьv dьgalasla etedi.

Eski zamanda ajrьььq mundan ese kəv bolqan-lyqqa kulak ne tarььmaj edi, ne mьdax bolmaj edi. Ol nek edi desen? ol zamanda zakon da starşьna-da molla da anь çallь edile. Endiva kəresiz tarььqadь, ol endi çarььlaqьa alqьnca sekirirge tavmaqьnь, tanьjdь. Elda zakonda anь çanьda bolmaj çarььnь çanьda bolqanlarьnda tanьjdь.

„Mollala desena“! Kesigiz bilgenden, ala ol birun çyjzhanььqdan сьььььььla. Aaladanda kulak-ka xajьr çoqdu. Biz Vasilevнь pismosuna qarasaq, vizge acььqдь, Vasilev ne kesi kulakдь, neda bir kulakнь tamaqьь bla çьrlajдь, ansь, çarьь ol qajьt-нь çazarььq tyldy: çarььqьa kulak ycyns uvuq, issida tyldy.

2. K u l a k k i m d i ?

Bu viz allьnda ajtxandan qarasaq eşda bu el-lede: kulak, ortalьq, çarьь degen atla Savet vlast сьььььььna derida сььььььь turoqan atla bolqanьn acььq etdik, volur. Tav tyzyda revolysijaqьa deri ol atla endiden ese çuduraq, emda хьньraq ajtьььььь tur-qandьla. Ma bu tuqum ajrьььq—eki qaumluq dynja-

da encilik satuv, enci çaşavla quruquncu varlıqdı. Keneş xukumatъnъ aşıqlıqъ mundan arъ ne şaxarda, ne elde bir tuqum ajrılıq bolmaj qalırsa çaşavıqadı, ol muratxava bu saqatda çeterge qıynıdı. Alaj bolsada kulak dev kimge ajtırqa kerekdi? Vılay suval ellededa bek kəv tybevıcydy.

Tyzyn ajtsaq, ellede stanieselededa vılay çuvavxa xar kimda birca tolu çuvavda beralmajdıla, emda keslerida tolu anılamajdıla. Donskoj okrugnu Rogoevski degen rajonunda T. Salenogo xutordan K. I. Nikolenko—savanъ masala soradı:

Bizni SSSR-de kulak, ortalıq, çarlıqa kimle sanaladıla, ala qajdadıla, alanъ qalaj tanıroqa volıuqdu. Siz alanъ vılay bir belgili çerge salıqlızda alanъ biz kesibiz tanıj turubuz, ansъ men qalaj çasarqa bilmejme.

Тав endi kertisi vla da qalaj, kimni kulakka sanarqa volıuqbuz? Kim bilsin kulak dev savanъ kəvge ajtırqamъ kerekdi oqese qalajdı?

Misal ıcyın eki yjny alajbq: Birini 30 desetina savanъda vardъ 10—12 çanъda vardъ. Birinda savanъ 15 desetinadı çanlarъda 5—6 dъ. Ala ekisida ne arend çer tutmajla neda çalъ çekmej, savanlarъnda qaloqan işlerin da kesleri qıynlarъ vla tındıradıla. Aloqъnъ eki kere vajdı ekinciden, alaj bolsada adamъda kəvdy. Tambla ajırғыsala ala ıcy ten yj boldula da qaldıla. Sora çeri kəvdy dev kişide bir-birinden artbq kulaklıq tanımajvъz.

Тав kim bilsin çalъ tutxanava kulak atarqa volıuqmıdu? Tyzy kulak yj çalъ tutarqa öcyrekda volıvcandı, alaj bolsada çalъ tutadı dev har allыn tybegenini kulak etiv varырqada bolmajdı. Sөz

ycyn bir yjny yjdegisida kəvdy mal̆da bard̆, işle-
gena quru eki t̆ş̆rv̆v bard̆la. Ol eki t̆ş̆rv̆v qa-
rajalmaj işlegenlikdeda işge asuv volmajd̆la, ol, se-
bevden çalc̆ tutad̆la. Alan̆ çalc̆lar̆ volmaj erler-
ri bolsala iş t̆nc̆ volluq edi, alaj bolsada er kiş
volmaqan—sebevden çalc̆ tutad̆la, v̆lajdada qara-
sañ ala çalc̆ xaqda çaşajd̆la, keslerida ertdender
inirge deri bel kətyrmaj işledile. Bulan̆va kulakka
sanarqa volluqmudu? desen, xar kimda alaj degen
nedi alan̆ ne kulakl̆qlar̆ bard̆ dev qojarla. Sora
kulaga qalaj volad̆? dev sorsañ kulakn̆ em belgi-
li ʃşan̆ çerni arendlemekdi derle. Aslam̆na kulak
tutsada ortal̆qla da voluvcand̆la çerleni arendlevcy-
le. V̆laj arent xaq aşarqa, neda an̆ kibik bir zatxa
volmaj, ortal̆qla keslerini q̆j̆nlar̆ v̆la işlev t̆nd̆
rad̆la, art̆qs̆zda meşinas̆ volqan ortal̆q yja v̆l
tuqum çalc̆n̆ çekmegenlej kesi işlev qojarqada
q̆j̆n tyldy. Allaj yjge vaj dev ajt̆rqa bolsada, ke-
si mardadan t̆ş̆nda art̆q vajl̆q̆ volmaqan sebeb-
den, neva çalc̆s̆ volmaqan sebebden ana kulak
dev ajt̆rqa volmajd̆.

V̆lajt̆n qarasaq (savan̆, çalc̆s̆, arent çeri
volqan̆ ycyn kulakt̆d̆ tylmydy dev syzerge
q̆j̆nd̆. Bu sebebden uzaqdan qarav v̆la v̆laj
alajd̆ dev ajt̆rqa q̆j̆nd̆. An̆ syzer ycyn yjny
xar bir çan̆n da qarav tolu syzerge kerekdi. Bar̆n
danda tyzy volur ycyn kulak dev tavkel atar ycyn
kulakn̆ bu vaş̆nda ajt̆lqan (çalc̆s̆, çer arenti
kəv savan̆, ortaql̆ yjyn neda bir tuqum kerek
çalqa—xaj̆rqa) vermeklik ʃşanlar̆ var̆da volurqa
kerekdile. Munu vaş̆nda ol qat̆nlan̆ xaq̆ndan aj-
t̆lqan çerde xar adamqada kulak dev ajt̆rqa ça-

ramaqanь kørdyk. Alaj biz kulak der ucyn, ol kulak deribizde arent cerda çalьda voluqqa kerekdile. Ol çerni arendlegen adam çalьнь хайьна qьзьь tutadь anь амalsьzdan tutmajdь, sora blajdan qarasq mylk qazanmaqlьq tavatьн çalьнь eksplloatirovat etgeni acьqdь.

Kulak çerni alqan zamanьnda ol anь arentge bergен çarь—ortalьq ana salqan qьjьньн tølmej marav bla aььv qojadь. Andan sorada kulak xar zamaьda ne qozlav, ne ønkyc, neda artda işlerse dev zatьqqla vere çarьlaьн kesini qatьndan uzaq çibermegenlej saqlatьь turadь. Daqьda anь kivik kulak ol qolunda xazьr acxacьqь volqan seveden dørx volqanlaj un neda a. k. bir zatьн ucuz vaqasь bla aььv qojuv, anь køzyvy kelse vaqa satьь, tav køzyunde EPO qaruvьsuz volqanlaj olda kesi tyken-cik acьь da toxtavcandь. Alaj bla kulak elde, çalьнь satьь aььvcu kapitalistca, kereksiz vaqanь salьvcu savdygercica, birden aььv birge satuvcu speku-liantca kesini satьoьньн vaqasь bla xalqнь aldav ajlanadь. Xar çerde kulak kesi qьjьньн bla bolmaj vaşxa savancьlaьн qollarь bla gьrçьн aşaqan adam-ca ajlanьr. Ma vu qььqlarь seveden ellile kulakka kulak, gььь, qan emivcy, dynjanь aşavcu, d. a. k. „omaq“ atlaьн атаqandьla. Elde kulak kertisi vlada gьььqqa bek uşajdь. Bir-birde xalq anь eslemegenlej, neda çarьla kesleri bilmegenlej ol alaьн tøgerekle-rine av tartььv qojuvcandь. Tav xalq icinde kulakнь ariv køryv, emda syjyv anь çallь voluv turoqan çarьlada voluvьudula.

Kulak alaj omaqlanadь çarьlaqqa tav sьnamasaь kulak volqanьnda tanьmazca. Alaj ete qolqqa

çыjsa çарлынь терисин сојув ијycendi, тав çарль хақы қалқаньда еслемегенлей ана бек ullan ырызъ волув кетерса. Bir çуқ узатсада тав еки кере ызына қайтарлық затьнда „kesimi бек азды, адамға берир қарувумда соқду, алaja sen иңиле есен seni çазьқысынама, бермеј амалым соқду“ дев омақланьв—вақалъ etdiriv беривcendi. Sora қарав турсаң çарлыла анъ еки кере ызына қайтарқанларьн есlemeј, ol kerti-da маңа бир ullan игилик etedi дев el çыылоқанда кулакнь қорувлав сөleşген çарлылада волувcандыла, keslerida „aj ујyne ol қайръ кулак volады, бир керекли кыньнде волушувсу, бек хатерли адамды“ дев; ol заманда кулакда алаға мыъқ тувынден кyle. Кулак, tamam fabriklede алқын капиталистлеца бек хыласьды. Сөleşген çerde ol: „tyzlyk bolsun“, ol „xar бир туқум ајырлыққа қарсь“, ol „xar kim арив çараşьв çаşасын“ дев, xar adam баръ қарнаşдыла, бир туқум басхалық соқду, алaja халқ болоған çerde amанда—igida volur дев kindenda бек уста сөleşir. Andan sora orамда тыңласаң адамла: „ol çerde ol кулак ма ылај ашхъ сөзлер ајтды, ol бек намьсына таласхан emда Savet vlastнь бек syjген adam көре em дев хapar ајтувcандыла.

Allaj tavрухла кулакка бек волушадыла. Кулакнь сөзынден қарарға neda намьсындан қарарға керек тлды, анъ хурчунуна қарарға керекди, анъ намьсь хурчунунда волувcанды (afendini харагыса). Bir-birde қарасаң кулак elge волушув Kenes хукumatнь maxтав savet газетлени оқув кыреşir, ol алань көлы ыла etмејди, алaj кивikle etiv ol алқын замандaca халқнь icинде tyz adam көре edim дев ајтдыгыгь ycyn, elde басьылығнь алыгь ycyn etedi. Tyz

qarasaq qajsъ kulakdъ elni işin vaçaruvcu, kəv vol-
maj samoovlozenijany zamanında vek kərgenbiz,
kulakla elni çarlybъ biter ycyn salıñan acxanъ
təlerge erinenden: Elni etgeni tyz tyldy, çaqlyq
vardъ, zakonsuz etedile, d. a. k. zatlanъ ajtъv qъ-
сыra keliv, sora zakonda, elda çarlyla bla ortalъqla-
ny çanyña çeneninde olda ol aloynca gazet oquv
xapar zatda ajtmaj xalqqa çav voluv qaloqany. Ku-
lak elnida zakonnuda kesine tabъ volqan zamanda
volmasa birda maxtamaj, em artında men çarъq çä-
şavnu vardыrama degen sьltavnu tyvune vuquv qa-
lyvcandъ.

Allaj adamlarъ ortalъq; „bu kulak tyldy, çä-
rъq—kulturnъ çaşavnu sьqarъvcudu, any ne kulak-
larъ vardъ ol vizni kəzyvyzde əsgendi, endiva viz
andan çarъq çaşavqa yreniv varavъz“ de v any qo-
ruvlavcandъla.

Muna maqanalъ Donskoj okrugdan Konolov-
ske degen staniseden I. A. Savenko degen savancy
vylaj çazadъ: „1923 çylda meni 2 atъm 1 ijnegim
var edi. Savanynda 3 desetina vudaj 1 desetina
tarъm varedi, 8 da val cetenim 80 kəget teregimda
var edi. Ol çyl qalaj bolsada kecindim. Ekinci çylъ
1924-de andan aslain syrdym: 5 desetina vudaj 5
desetina tarъ, alaj bla 1925 çylqa 4 atъm boldu.
„Sovetske Paxar“ degen gazetni oquj ol ajtxanca
ete men mylkyny əsdyrdym. Bitimni vajramlaqan
kyn maña mylkny usta vardыqanyñ ycyn 1-ci raz-
rjadlъ maxdav qaqytda 8 som acxada aldyñ. Uj-
ymde işlerge qolundan kelgen 3 adamymda vardъ...

„Alaj ete 1926 çylda çerle yleşiniv (zemleus-
trojstvo) voşaloqanynda meni vajlaqa çazdъla, alaj

bla kesimi xalal qıjıym ucun saılav erkinligimida sıjırtıym.

„Bu kulak, ıarlb, ortalbq degen kereksiz qav-
qala qacan toxtarqıdıla? Kulak, burzuj—kim kece
kyn ajırmaj kyreıe ese olda, sora anı ucun bu
qadar eıleni nek xar kimni malına savanında bit-
gen koeıineda savqa veribda nek kyreıedile?

„Eıda savanı vaj bolsa, qralda ıarlb bolmazıa
ıaraj edi“ dev. I. A. Savenkonu pismosuna qarasaq,
ol ajtırıq volub ajtmaj koe sızıny qojadı. Nek ajt-
majdı anı saılav erkinligin ne zat ucun sıjırıan-
lar bla anı mylky 1925 ıydan qalaj eıyv baıla-
ıanı? I. A. Savenko ol sızleni ıaıırbv qalajda
bolsun Keıes xukumatı mylkyn ıarlb ıasavnu ıo-
lunda eıdyrgeni ucun anı saılav erkinligi sıjırladı
degenni maıanası ajtırıa kyreıedi. Ol tyz tyldy.
sorulub qaralıanında I. A. Savenkonu saılav erkin-
ligi mylkyny usta eıdyrgeni ucun sıjırılajdı,
ıalı sıjıymı aıaıanı ucun sıjırılav sıqadı.

I. A. Savenko kesi avrub, neda anı kıkık bı
baıxa tuqum qaruvzuzluq bla işlejalmaıanlb etse,
anı ıalı sıv bardı devda sıjırmaz edile. Alaja Sa-
venko kesi ajta turadı: „meni yjymde 3 işlevcym-
da bardı“ dev. Qalaj koresiz ol 3 kışini anı 5 de-
setınaıa qararıa qollarından kelmejmi ıalı etedi-
le, oıese ıalı sıv alıan ıalından ese etgen xajırb
koe volubıu tuta edile? Allaj naıırdalanı tav
ajtmaj qojıaıyıda zaran tyldy. Eıda tıvra qara-
saı Sovenkonu quru 5 desetinası volmaz edi, anı
ıysyneda arendıgıda volur edi, ol zamandava ıalı
ıı da kerek voladı. Bu sebevden „kesimi xalal

қыяным усын“ дев воґинахтанадь, емда воґ мьдах
воладь.

Кеңеґ хукумать кесини қыянь усын киґини ку-
лак етмејди. Ким билсин Савенкоґа иеледен бир улу
билим тавсаґа, биз илмудан қасмајвьз, аллај устала-
нь қалқан савансь малсьда алынь, тав не қадар
малсьда сьтлы саваньда битимли болсун. Алај воґсада
Савенкоґь мылкьва кулакка саналы. „Не усын“?
десең ол ань кеси қыянь вла етмеј ваґхалань қыя-
нь вла етгendi, ґалсь сытындан сыґарґандь. Ол
кулак културнь мылк етгenden sorada, кесиде аґхь
adamда, волур алаја ань мылкь ґалсь қыянь, владь-
да ол кулакльґдан сыґмајдь.

3. Қайсь ґолну ваґьґа керекди.

Муну оқуґанла ајтырла: „kertidi, кулак ґарльнь
хаґьн аґајдь—ґегеди, ань усын қайґьсь ґоґду. Ол
алаґа иґетив кесиме мылк етме дев турґанльґґа
ань мылкь казнапьґдь, не қадар қасан воґсада
ґьралґа қалльґ зат есе ань ґалсьсьда казнаґа кеси-
да казнаґа иґлејди, да вьлајтын қарасаґ ол ґалсь
ґеккенликке биз қайґьрмавьз“ дев, нела „савансь
вај воґса ґьралда вај волур“ дев. Тувра I. A. Sa-
venko degen савансьньда ајтхань писмосунда алајдь.

Саґьґ етигиз! қалај көресиз Кеңеґ хукумать ала-
ґа хьнь воґланьн терсми етеди, тызмы етеди? Алај
етмеј хьньльґньда қојув алань вьјаґь төрге ол-
тұртханава қалај волур?

Халқ бу сөзны кереклисика ајырмаґан себевден
кулакда; кесини кулакльґьн залимлиґн көзыне кө-
ґызмеј „kerta мен бир аґхь adam воґланлај мені

kereksiz artxa tǵǵ turadyla“ dev xar caldyǵ saǵǵn qǵsǵǵǵ sǵleşedi. Har çerde kulak: „ma kǵremisiz? Kenes xukumatǵ kesi vaj voluquz urunuquz dejidida, sora urunub vaj bolsana ajlandǵradǵda kulak etedi“ dev xalqqa Kenes xukumatǵ mylkny cacarqa kyresedi degen sǵzny maqanasǵn acarqa kyresib, savlaj savansǵ, malǵ volqannǵ, çarlǵ eter muratǵ bla kyresedi degenni maqanasǵn ajǵrtǵrqa kyresib ajlanady. Anǵ blada qojmaj: Ma sosializmaqa varmaqlyq. degenni kommunist partijada Sovet vlastda xalqnǵ çarlǵ etmej, qojmaj, alaj bla salǵrqa murat etedile“... Bula varǵda kulaklanǵ ǵtyrykleridile.

Biz varǵbyzda sosializmanǵ salǵr ysyn kyresgenibiz kertidi alaja sosializma ol kulaklar ajtxanca zat tyldy. Kulaklanǵ ajtxanlarǵ bla qarasan „socializma“ degen qallajda bolsun bir çalanac qǵraldy dev vylaj anǵlaşnady. Alaj tyldy. Biz tenlikke xalqnǵ çarlǵ etib anǵ ysy bla varǵrqa murat etmejbiz, orta vajlyq bla vajlyqnǵ kyşly tenlikni ysy bla varlyqbyz. Iş varǵda vajlyqnǵ xar kimdeda birca volmaqanǵndady. Savenko:— „savansǵ vaj bolsa qǵralda vaj boldu“ deydi. Tyzmy ajtady? Oqaj ajtmajdy!

Qalaj bla? xar kimnida elde alqǵnca qojsan, bir qaum vaj volub, alaqa kǵreda bir qaumla çarlǵ volub mylkleri casylyv varlyqdyla. Bizni qralǵbyz keç dynjanǵ iscilerini qralǵ volqan sebebinden ol qral varǵbyda birge vaj bolsa syedi ansǵ, kim bolsa da bir adam vaj volub qalqan çarlǵ bolsava syjmejdi. Kimda bolsun xalq burunca çasasa vaj voluqdu degen adam çanǵlady!

Elni bir çapъ vaj bolsada, bir çapъndava çarlbь lьq çetmej amal çoqdu. Kulakla: „xar kimda orta-lьq bolsun, çarlbь bolsun kesi kely bla kyreşe vaj bolluqdu“ dejdile. Ala çarlbьlanь çalqa caqььr murad bla ajtylojan qurqaq sözledile. El tynene, vy-gyn quralojan el tyldy; eski eldi. Alaj bolsada kulakla alaj aman көв tyldyle (çььrmadan biri caqlь). Sora qalojan savancьla ortalyq, çarlbьva kyreşmejmidile, neva kulakladan azmь qььnaladyla? sora alava nek vaj bolmajdyla? Bir çapъz adam kesi vaşьna vaj volub xazna qalmajdь. Ne ycyn desen, bir qaum adam vaşxalanь qььnlarь bla vaj voladь, andan sora elde vajla көв volub barsala çarlbьlada andan көв bolmaj amalbь coqdu.

Ol çarlbьlaqь „işlesegiz vaj bolluqsuz d. a. k.“ zatlanь ajtьv onov“ etgenleni Lenin kesi tanьv alaqa onovcu—keneşçilege alaj çazoqandь: „Kulaklaqь, pomeşçiklege çarlbь xalqь vajlyqnь aladan көрүv, alaca tьrnaqlav, alaqa qoşulub çaşarca etgenleri xajьrdь. Nögerlik, şekirt xalada vьjaqь ortalyqlanь, çarlbьlanь kesleri qollarьna çьjsala savlaj burzuj qaumnu muratь oldu“...

„Söleşgen çerde tьььlasaң kulakla:“ kesime sapav ajtama degen сыtav bla—çarlbьla xavledile, yj tutar qajojьda tyldyle, haman kertda çarlbь bolsaң zakon ariv көrlykdy dev turojan bolmasa vaşxa vaj volur çapъndan tyldyle. Alaj bolmaj xar kimda көly bla tajaq tajqa, taj atxa dev igi qadalьv, kapekda şajda maldь dev, qumacnьda ucuzun albь, d.a.k. xar nededa kesini tьjaraq etsen ömyrdeda çarlbь bolmazsa“ dev alaqa aqьl yretemeda kesini ariv көgьzeme dev kyreşedile.

„Alaj sözlege inanıvcula xar zamanda alanı qollarına tyşedile. Bajlıq közyr ojnaqanca, adamla varıda pajla salıv, aladan biri qavıv, qalqanıva quru qalıv ketgen kibikdi. Birev vaj voladıda qıjınlıqdan kesi qutuladı, ol qalajtın qarasanda kesi nellaj bir onlu voluv başlasa, allaj bir qatında adamları onıuz etmej amal çoqdu, sora bireva çarılaj qalqanıv qoj artıqda çarıl voluv qaladı. Xar birev kesini tögeregine qarada saqlı etci: qallaj bir ortalıq vajıa varqanıva, alanı vajdan vaj voluv varqanları saıva nınca adam artıq çarılıa varıv, belin öрге tutalmazcaıa tyşe varadı“?

Ыла Lenin 25 çıl мындан алаа çazoıan sözleri bolsalada biz kulakları: көв işlesen, az—çoısan, d. a. k. sözlerine bygynda ыла ыла çıvav beriv qojarыыз. Biz kulaklaıa ылаıa sorарыız:

Ma көresiz, bu sözle çyrygenli 25 çıldan artıq boldı, ol zamanıv içinde bir savансы vaj voluv nek qalmajdı, bir qaum emivcyle volmasa dev? Bu sevevden Savenkonı ajırtımaqlıq tyz volmajdı. Savenko vaj ese, qıralda çarıl tyldı. Alajın eski zakon ol bir adam kesi varıva ne qadar vaj volmaqlıqın keri urmaj edi. Ne ycın desen ol xukumat vajla ыла vijleni xukumatı edi. Endıva Keneş xukumat çarılaları, ortalıqları xukumatlarıdı, ol alajda ajtmaz.

Biz savансыıa, çarılıa, otalıqqada „vaj voluqız kyreşigiz, adamıa qoşuluqız“ desek, ala keslerini qararıqları sevevli vajlıqın tavar ycın varıv ылаıa kulakları qollarına kiriv qalsala, bizni işıvız selekelikden ozmaj qalıv edi. Biz алыv „vajlıq өssyn, adamla kyşly kyreşsinle“ dev bir tu-

qum bir zakon çazqandan ozmaj; kulakla artıqda ösyv vaj volub, ortalıqlava çarılıla qatış çarılıqlarından da bek çarılı volub qalır edile.

Munu oquj turub siz alaj umut etmegiz: „Keneş xukumat xalq ne qadar çarılı bolsa syedi“ dev. Oqaj! biz Eresejden emda vaj, emda kuşly, ol oqaj vizni tögeregibizde qırallanь varındanda zalim, ala vizge bir tuqum zat vlada qırşylanmazca bir qırал eterge kyreşebiz. Bizni muratıvıız: Dynjadan zalimlik qorav voşaqandan sora, har bir adam ten bolsala, xar kimni kereklisi tavılıv, qarnı tojub, çarılı çaşavnu vardırırca etergedi. Alaj bolsada; bu muratlaqıa çeter ısyn vizde көv qumac soqu-lurqıa, көv urluq cасыlrqıa, savanla bek biterge, d. a. k. nasıvlaqıa çeterge kerekdi. Anı kibik vizde meşinala, kerekle, el mylky dynja qırallanь birindenda artxa qalmazqıa kerekdile.

Bir qaum adamnı köly: „vajlanı mylkydy alanı tavarılı ansı, qalaj tavılılqıdyla, savana ne urluqnu cacsan anı orluqsa, quru vajnı mylkyn çarılı çaşavqıa salsañ bu vaşında ajtıloqan qarıvqıa alaj vla çeteriksen ansı çol çoqdu“ devdi. Alaj qaraqanla tyzvyz dev umut etseleda, ala tyz qaramajdıla—emda ters ajtadıla. Ala ajtxanda bir tyz zat vardı, tyzlyklerida: „vajlıq ıllı bolsa, ıllı vajlıqnı ısy vla çanı çarılı çaşavnu salsaq, anı xajır qırалqıa көv volur“ degendi. Ol söz bek kertidi, alaj bolsada ala ol sözny ajta turub „ıllı vajlıq bir adamnı encisi volmaj, xalqnı ara mylkynde bolsun“ desele bek ariv ajtır edile, alava alajcıqnı eskermey vaşır qojadıla. Kommunist partijada—Sovet vlastda anı ajtır, allaj mylk ösdiryv çanındadıla

вѣзда вайльқнѣ ҫолу: бир адам вай волув, анѣ вайльқнѣ қалқанланѣ суқландығырса волмај коллектив бирлешив владѣ. Andan sora қалқан вайльқла биз керекли вайльқ тылды, анѣ boldurқанда etmebiz. Ol burun padcaxнѣ заманындаса болқан mylk бир qaumnu qolunda волув, қалқанлада ана ҫалсѣ волув влад mylk өсдырыв қалѣв socialistlik влад болқан халқланѣ ара вайльқларѣ өсерса тыз, emda kerti ҫол сѣққандѣ.

Endi biz qarasaq: ҫарлѣ, ortalық savancыланѣ em eslileri ol ҫолоја турқаньнда көребиз. Qalқан malсѣ savancыда бир-бир ҫувуқлаша syjsyne keledile. 1928 ҫылда eki ajнѣ icinde qarasan bek көв ҫанѣ нөгерlikle сѣққаньнда көребиз. Bir ваşна халқдан ваşха ҫаşавну ҫыжн болқаньн, emda анѣ влад ҫаşавну bardырalmazлықьна тыşпыв ortalық qaumnu aslamьсѣ—варьда көлы влад kerti сақьс etiv халқнѣ ҫаşавларьнда бирлешив ҫаşавну sajлақандьла. Kertidi; алқан бизде encilikni qojув, нөгерлик ҫаşавқа ҫенилде варьрқа umut etinejdile. Olda nekdi—desen, алқан бизде oleski adetni tutxanla, vojunsxaқа vojнун ҫараşдырмақанла көв vardыла. Алқан bek көв адам бирлешив (kollektiv) ҫаşавну атын ешитирgeda syjmejdile.

Syjmegene zor ҫоқду! Alaj bolsada ajтыв, анѣлатыв, көғызтыв влад биз аланѣ ne savancы neda malсѣ волув ҫуқ qojmaj birgelej mylk ҫырытывны тав болқаньн таньтырвѣз. Savancы, malсыда kesi ojлашыв kollektivge varлықьн vile турқанлај, bygын zor влад kijirirge kişinida muratѣ ҫоқду. Анѣ хақьндан savлај Ereseј Kommunist Partijasьнѣ 15-ci ҫыжылыларьнда 1927 ҫылда ajтылқандѣ. Savлај комму-

nist partijanъ tamadasъ Stalin doklatъnda ajtxandъ: „Uvaq mylkly ellileni tartъnmaj, kesleri varъv kirir ycyn, emda tysyndyryr ycyn alanъ aqъrъnlyq bla talajъn qaumundan bir tolu vaj nêgerlik qurav bla, alaqa savaп syrgen, calqъ calqan d. a. k. meşinala çerlerin qъjnalmaј işlerca qaum nêgerlikle bla, xar işlerinde agramom neda a. k. oquvlarъ voloqan adamlar tadvъrv bla, zorsuz aңыlatъv, kêgyzyv bla çolla bolmasa amal çoqdu. Ala birleşmeј qъralnъ orta mylky qalqan kapitalist qъrallannъ ozarqa amal çoqdu“ dev.

Ol siezdde, ol zatnъ haqъndan bujruq bla bolmaj kêgyzyv bla elni birleşiv çasavoqa çъjnaqlыqnъ haqъndan Mvlotov da ajtxandъ: „Bizni ellileni kollektivge çъjarqa çolubuz—aqъrъnlyq, kêgyztyv tysyndyryvdy. Añ etmeј kimda bolsun „bolmaj amaly çoqdu“ dev zorqa uşatxan ol bizni çavubuzdu, krestjan xalqynъda çavudu. Tyşyndyrmeklik em ullu emda begimli işdi. Alajsъz bir tuqum vajlyqъvъz êserge amaly çoqdu“ dev. Ma bu eki tamadanъ sözlerinden kulaklanъ „Keңeş hukumatъ işcini, ellinida bir-birine zor bla qoşuv, kyreşedi“ dev xapar cъqarъv, andan sorada „Keңeş hukumatъ dynjada mylk qojmaj voşav, xalqnъ varъnda çarlb eterge kyreşedi“ dev xaparla cъqarъv ajlananlarъ belgilidi.

Oqaj alaj tyldy. Biz zor bla tьqarqa kişini kyreşmeјbiz, ariv bla ajtъv kêgyzyv, „seni kesin alyңa sanlarъnъ tye turqandan ese kollektivge kirgenin xajъrlydъ“ ortalыqlanъ alaj çъjarъqvъz. Kulak bu kollektivge asъrъ qolaj kôz bla qaramaqlanъ bizge bek belgilidi. Kollektivni atъ cъqqallaj oqluna ol xar myjyşde „Keңeş“ hukumatъ 1921 çylda

çañь çaşavnu haqьndan (NEP) zakonnu buza başlaqandь. Bir kyn etgenin bir kyn buzadь“ dev. Ala bir başxasь volmaj Sovet vlastь өsmesin degen murat bla, konturluq bla kulakla сыqarqan xaparladьla. Partijanь anь buzaroqa umutu çoqdu, neda savansьнь kesinden artьq kesek mirzevny erkinliginda anь qolundan alьroqa syjmejdi. Ol çañь çaşavnu onovun сыqara turuv partija ol сыqsa enci vajьlьq —kulakьlьq artьq көv volmaj amаль volmaqanь bile edi. Endida anь buzqanda etmejdi. Andan (ÇÇO) сыqmaqanlaj kulakla bla kyreşirge bek bolлуqdu. Biz kulakla bla ne dekret çazьv, neda asker, saut degenca zorluqla bla kyreşmej kollektivle bla anь çaşavun tardan tar ete varьlьqvьz. Olda kollektivni anь çavu volqanьñ biledida olda anь bla çaraşьroqa unamajdь. Bьlajda kulak aloqьñ kulturnьj çaşavnu salama dejalmaj almasьzdzь. Savansьlaqja: „Bizni atalarьvьz kişigeda qoşulmaj kesleri qьjьnlarь bla çaşav turqandьla, endi biz aladan aqьlьь qacan bolduq“? dev xalqнь aldarqja kyreşedi.

Kulak „kollektivge quru adamнь osаль kiredi, anсь, өmyrynde bir igi adam kirmejdi“ dev adamlanь andan tьjar ycyn səgyv kyreşedi. Alaj bolsada ortalьq anь səzyne tьңylavun qojuv çarьylanь, işcileni vaj çarь dev volmaj xar kimda birleşgen Eresejni birer erkin adamь bolлуq sosializmaqja allьn buruv alajqja tartьv varadь. Bu sevevden kulaklanь ol qarьvsuz xajlalьqlarьndan сыrtда qaruv qalmajdь.

4. Kulak keñeş xukumatнь çavudu.

Kulak anь aloqьnca qijruqnu buloqavlarь tavьlmaj, ol ajtxanca volmaj, el çañь Sovet vlastнь

kögyzgen çaпь çol bla çaşavla başlanapъn көрге-
ninde, kesi Keneş xukumatъn syjmegен себевинден
апа қоşулап адамлапъда syjmejdi. Kulak Keneş
xukumatъnъ elde çavларънъ бириди sora ol Keneş
xukumatъn nege syedi?

Savetde çarъ—ortalъq oltursa, kulakъnъ sajlav
erkinligi syjъrъlsa, elde alqъncа хатери qalmasa, al-
qъncа çarъqa çekiralmasa, zakonla varъda ortalъq
bla çarъnъ saqlasala, төгерегинде kollektivle өssele,
çarъla qарапъlъqdan сыqsala, ol qavarъq tatъ qa-
vъnъ başxala qavsala, kulak malъna mylkyneda
сыrtда quanmaj başlajdъ, sora ola seni Keneş хuku-
matъnъ qalaj syer? Andan ese ol tambladan qalmaj
Savet vlastъ buzulub eski zakonla, ne padçaxnъqъ,
neda Denikinniki bolsа bek syedi. Sovet vlastnъ
çaпь сыqqan zamanda kulakla bek vazъv edile vъlaj
qalmaz dev. Tav ellede adamlaq: „Toxta viznikle
bir kesinleda sora ol zamanda sizge etivny viz bili-
viz“ dev adamlapъ qorquta edile. Alaj bolsada talaj çы-
lada ketdile, alапъqlava kelmedile. „Qajdadъla“?
desen Eresejden tonaqan асxalarънда, апъ ysyne
kijimelerinda tartъv voşav tъş qъrallada icgi veril-
gen yjlede çumuşcula volub аjlanadъla. Denikinni
„çigit“ inarallаръ bu saqatda Fransijada, Germanijada
baş kecindirir ycyn cirklede (közavлада) ojnав tъş
qъrallada samarqavluq volub аjlanadъla.

Ajhaj edi—dejdi kulak, bek аşxъ Denikin qaj-
tъv entda bir kelse, ola ne eseda kelmejdi, atъ cuv-
da сыqmajdъ. Alaj bolsada qalaj vlada bolsun ça-
şarqa kerekdi, kesini çaraşdъrъrqa kerekdi,—kim bil-
sin bir kecine varъr amal tavsa Sovet vlastnъ
kesin aldъrъv başpн çaraşdъrъrqa kyreşiv, bir-

birlede tav andan bek syjgen bolmaqanca Sovet vlastnъ qoruvlavda başlajdъ. Ma söz ycyn Pescanogo xutordan Donesski okrugdan S. I. Prodan degen birev vıaj çazadъ kesini pismosunda: „Alqъn zamanda bizge nögerle, tenlik, tyzlyk ycyn Keneş xukumatъn saqlaqъz dejedile. Sora vizni ellileni qanъvъz Moskvadan Qara tenizge deri qъzartъv aqqanъndava bizge birevda Keneş xukumatъn çarlıyla bla ortalъqla saqlaqandъla dev birda ajtmajdъ, anъ vагъvъzda birge qoruqanvъz dev tura edile. Endiva gazetlege qarasañ quru: „kulaknъ, vajnъ savetge çibermegiz“ dev çazyloqandan sora çuqda kormeјbiz. Bu söz vizge bek avur tiedi, bek mъdaxda volavъz“.

S. I. Prodanu bu ajtxanъna iјnansañ kertida Kenaş xukumatъn kulakla saqlaqandъla, ala volmasala Sovet vlastъ çasarъq tyl edi derse. Alaj umut eterse kulak kёkyregin tirev, çarlı bla birge qan tёgysъv ajlanandъ dev. Kertidi kulaknъda tёgylgendі qanъ! alaj bolsada kulaknъ qanъ Sovet vlast ycyn tёgylmegendi; Denikin, Kalcak Ydenic vajla, vijler ycyn tёgylgendi. Ana kёre maxtananla nege maxtanadъla, kimni aldarqa murat etedile?

Alaj uzaqqamъ ketgendile ol kynle, atasъ ana-sъda 11 çыl volqandъ Savet vlast quralqanъ. Kelsinci ol kim eseda volqan işleni bir qaumun esibizge bir tysyreik! Bu kitabnъ siz bu saqatda yjde oquј turasъz, neda bir elde, eskercigiz kesigizni eligizde kim ala çallъ volqan edi, kim vizni çallъ volqan edi? Elge bolşevikle kelsele çarlıyla quvanъv: kulaklada vuquvvcan edile. Kadetle kelseleda çarlıyla vuqunuv, kulaklada kadetleni allarъna gъvъtlarъn turquzuv, tuz, gъrcъn albъ varmavcanmъ edile?

Kəv bolmaj altyn inçili kiimin kiji vrovla xalqqa kadet inarallaqa „Kəv ɕylla“ degen nazmusun oquvcan-edile. Ala kelgen zamanda kilisalada qonuravla quanc uruluv vajlanɕ quancɕyn ete edile. Kesine ullu at atav padcax medalɕn qart inaral kijgen edi, vajla varɕda sanaqan qart ataman.

Bajla varɕda quvana edile, qavanmaqan ɕanɕɕ alajda asmaqlarɕ xazırlana, keslerine ɕımduruqla tie turqan, kesleri ol kyn ol ploɕcadda asıllıq ɕarɕlaedile. Bula varɕda bolqan zatlamɕɕyla oqese tylmydyle? Bolqandɕ, anɕ ɕarɕlanɕ birida unutmaqandɕ, kulaklada unutmajɕyla. Alaja unutxanca ɕıltav etedile. Bula varɕda bolqan işledile.

Tav busaqatdada bir kulak oqaj demez edi: tambla oquna elge kadet inaral askeri bla aɕxɕ kiimi bla imvaɕlarɕnda ɕınlarɕ bla, aq atɕna miniv keliv eldeda ol vɕjaqɕ qonuravla qaɕıllıv olda tavɕundan ɕarɕyla varɕ qacarca, tav ol kesin veri ɕɕırvıv ajlanqan kulaklanɕ birida uqaj demez edile. Alaj bolsada ol kynle ketdile, alanɕ birida veri kelmez, ol inaral ɕınlarɕn, alamat kijmlerin kijiv aɕav iciv voɕaqandɕyla. Keslerida tɕɕ qırvıllada araɕıv satıloqan yjlede ɕımuɕıv voluv ajlanadɕyla.

Alanɕ varɕnda kulak bileği, anɕ bilgenlikkeva Keɕeɕ xukumatɕ blava birge ɕolu volmazlıqɕn bileğida xar qajıv ɕanɕ vlada kyreɕir ıvıyn qalmajɕɕ.

Ol adamlanɕ kəzynde Sovet vlastnɕ səgyv xar qalaj tyrly amal vlada adamlanɕ andan kəllerin qaɕırvıvca birda qaruvun ajamaj kyreɕedi.

Kulak bileği Sovet vlastnɕ em begimli tamalb ellile bla işcileni birleɕgen sojuzu bolqanɕn, ol sebevden kulak alanɕ bir birinden ajırvıv, ortalıqıv

kesini çapъна avrudurqa kyreşedi. Kimda bolsun „saxarda işcile igi çaşajdyla, ellilegeva qьral asьъ qajqьrmajdy“ degen adamъnъ kulak em şoxudu.

Kulak kesi bir vaşъ bla çuqda etalmajdy, ol sebevden ol çarlъnъ, ortalъqnъ, işcini d. a. k. birleşirik qaumlanъ ortalаръnъ buzарqa kyreşiv ajlanady. Alanъ vuzuv ortalъqlanъ kesine ajlandьrsa sora „qaruv vollarun biledi. Kulak busaqatda alqan qьralnъ çapъ volqanъnъ, xar zatьda kereklicica volmaqanъnъ, işcilege alqan kereklicica qaralmaqanъnъ eslev olda alajъnъ marav „ma көremisiz alqъnъ zamanda olda vuda var edile, endiva çuqda çoqdu, ol nedendi? işcileni terslikleridi“ dev xalqnъ çyregин buzarca sözleni ajtъv dьgalas etedi. Alqan vizde fabrikle zavodla azdъla, ala bek ullu cacyloqan edileda ornuna saloqan qьjъndъ, көv zamanda, qaruvda kerekdi. Bu sebevden 1927 çьlda savlaj qumac volqanъnъ vaqasъn 10% ge deri enişge tyşyrsekda, alqъn fabriklede qumac vaqalъdy. Ellile anъ kesleri esleseleda kulakda „Kenеş xukumatъ zavancъnъ—malcъnъ artъq qьjъnar ycyn, xalqnъ çarlъ eter ycyn artъq vaqanъ kereksiz volqanlaj saladъ“ dev adamlaqa kenеş çyrytyv, til etiv ajlanady.

Kenеş xukumatъ anъ çaşьrmajdy kesida, alaja kulak murat etgenca ajtmajdy ansъ. Kenеş xukumatnъ milion işci ellile işleje, milion adamla sovetlede turadъla, ala kesleri keslerin aldamazla. Kulak ajtxanъa ijnanuvcu ortalъqlanъ bir qaumu ijnanъv „kertda Kenеş xukumat vizge söznyarivun ajtъv iş bir vaşxa tyrly volumu“ dev kesleri varъv şaxarlada fabriklede, taşkөmyr qazyloqan çerlede işcileni qьjъnlarъ bla alanъ çaşavlarъn көrsele, ajlanъv keliv vьjaqъ ku-

laknъ vetine tykyryvcendile. Kulak marav turub azda bir curum ne çetişmegen bir zatcъq kergenlaj, ol saqat bir çanında bir boş, xukumatxa ters—qarşcъ xapar çoqarъv başlavcandъ. Söz ucyn: kев volmaj Sovet vlastъ mirzev alьroqа murat etiv xalqqa vizge satъoъz dev başlaqanında qalaj boldu? Elledе mirzev kев bolsada savancыla vizni çarлыoъvъznъ toltururca, mirzev bitinej aqac, taş, cavaq tutuv bla çaşaqaн oblastlanъ tojudururca anъ kивik daqьda Qъzь askerni asьrarca bir mirzev vermedile. Anъ sьltavu nedi? Bir qaumu saxardan qumac alьma, ucuz kelsinda menda vereim dev, bir qaumnuda, alqan aşьoъv çoqdu dev vermej artxa saqladьla. Ala alaj etiv toxtaqaньqqa saqlaroqа amaly volmadьda Sovet vlastda qumacnъ ellege kев ijdida haman savancыlaqа qadalдъ: „Artьq mirzevny veri satъoъz dedida xalq, icinde vlastxa voj salqan, vlast viznikidi degen çarлы qaumu artьqlarъn tьjmadьlada verdile alaj bla Keңeş xukumatъ kesine kereklisi caqlъ bir mirzevda çьjdъ.

Kulakka mirzevny artъoъn sat degenlerinde, çajьlv oramda „Keңeş xukumatъ bu zatnъ boş etmejdі, bu saqat qazavat cъoqarьqdъ, acьq çeterikdi; vьjaqъ razverstkanъ allyqdьla, Sovet vlast çaşavnu çanъ onoun buzaroqа başlaqandъ“ d. a. k. çalqan sözleni ajtьv xalqnъ kelyn tersine bururoqа kyreşiv başladъ.

Nek etedi, ol sözle nege kerekdile? desen xalqnъ Keңeş xukumatьna inamьn buzuv, qьralqа zaran salьroqа edi. Ol qolundan kelgen caqlъ kyreşedi mirzevny verdirmej tьjaroqа. Kulakla qьralqа vermejbiz dedileda urulada talaj min pudlanъ basdъ.

равъз dedileda, ciritdileda qojdula. Enci tykeneva qorqmasala savdyrbyda vere edile.

Ala qyralqa vermezlikleri kertidi. Myrzev bergenni qoj Keneş xukumatъ bygyn oquna vuzulsada oqajlarъ çoqdu. Ala ajtxanlyqqa qyralda vuzulmadъ, mirzev çybynda toxtamadъ.

Çarlyla bla ortalbyla kesleri bergenni qoj æm artда kulaklaqada qojmaj verdirdile. Aladan zaran voluv, veri ijmej ucuz alyv vaşxalaqa vaqa satъv ajlanan qaumlarъnda kёzyvy bla zakonnu allaj marav bla etgen satъvculuq ycyn etilgen vёlmesii 107 statjasъ bla azavlarъnada çegildile. Anъ vlada qalmaj bir-bir elleden çarlyla bla ortalbyla ol zaran voluvcu kulaklanъ, ala qyralnъ çavlarъ voloqan sebevden „mylklerinde syjъv (el araqa) keslerinde ol çurtdan vaşxa çerge qъstav kёcyryrge“ dev (postanovlenia) begimli qaqytda etdile. Çarlyla bla ortalbyla bu zatlanъ koryv kertisine tysynenden sora kulaklanъ; qazavat bolluqdu, aclyq çeterikdi d. a. k.“ ёltyryk ёzleri çuqqada çaramaj atylyv qaldyla.

Endi—xalq Keneş Xukumat alanъ aldamazlyqъna bek kyşly ijnana sebevden, alanъ vaşxa çarъ vurmaqlыq vek qybyndъ. Tyzyda alajdъ. Qacanda bolsun Keneş xukumatъ ellileden zatnъ çaşyрмаqandъ.

Ol oqaj qajda qajsъ qyral bolsada bizge temir-cilegenlej ol saqat Keneş xukumat çarlyla bla ortalbylaqa anъ bildirmej qojmaqandъ.

Bildirgeni kivik qyralnъ qoruvlarqa asker saf-larъnada saqyrv turqandъ.

Ol qoj har kynde Keneş xukumat bizge acыq etin „Bizni Qъzyl askeribizni xar zamanda kapita-

Alaj bolsada alanь birinda saqьnanlaj kulakнь cim-div neda kesiv acьtxanca qacьrьqdan albь baqlajdь.

Kitavнь başьnda ajtxanbьz kulak sovet gazet-lenida keltirtiv oquqanьnda, çarьdan ese zakonnu, kəv belgeninda, savijlerin oquvlu eterge kyreşge ninda, ol oquvnu xajьrlь volqanьnda bile turqanlaj, xalqнь icinde ilmuqə qarşь, qaranqьlьq çoq voluruna qarşь adamlanь em birincileridi, ol kesi oquvlu volurun syedi, andan qaloqan savanьs—malсьnьva birda syj-mejdi. „Ne ycyn“ deseñ: ilmunu əsmekligi ne qadar çennil bolsa, anь nasьbьda ol qadar az volluqdu. Ol sevevden 1928 çьlnь çazьnda volqan samoovlozenijada ol anь ycyn qaçьqmaj kyreşe edi. Samoovlazenijanь viz cьqarqanьbьz: şkolaqə, volnisalaqə, savijle turuvcu yjlege, agronomlaqə, oquv yjlege, d. a. k. elleni kereklilerine dev edi. Samoovlozenijanь ellede kesleri ьrazь volub begitgen zamanda kulak kesini kim volqanьn vizge bek tanьtxandь. Sьnasan min elni icinde, savlaj vizni krajda samoovlozenijanь bolsun dev anь vardьrьr çanьndan voluşxan bir kulak volmaqandь. Kesi voluşmaqandan sorada nar çerde, har qajda „bu samoovlazenia kereksizdi, şkolda volnisada, d. a. k. zatla vizge kerek volmaqan zatladьla“ dev zaran volub kyreşiv turadьla.

Kulakla samoovlazenianь xorlar ycyn har ellede biri qalmaj cьjьlvь kençeşiv tirsine vurur ycyn əvləni kəv eterge qart-savij qaldьrmaj cьjьlvь kyreşgeleda anь ycyn bir zatda etalmaqandьla.

Alaj bolsada kulaklanь səzlerinden qajqlarьndan ilmuq cьqmaj qaldь. Samoovlazenija xar elde, x. tora, tьjrededa bir tьjьqьcsьz ariv vardь.

Çarlıla kesleri bergenden ozuv, kulakları xurçunlarındanda cervoncaları cəqartdırdı. Alaj bir kulakları xurçunlarında bir az qarmatdı. Samooblozenija kəgyzgendi bizge qıralı kerti şoxu kim volqaları, elni çarq çəşavqa cəqarına kim razı volqaları, vizni xalqıvızni qaraıdan alıv çarı çarq çəşavqa cəqarlıq çarlıla və ortalıqları volıluşu volqaları. Samooblozenija bolmasa halqı çarqlıq emda orta vajlıq alına əserge amalı çoddu. Endi ol samooblazenija çyılqan acxaq çanı skolla, volnisala ogranomluq isle turqan yje d. a. k. zatla işlenseler, alajtı ozqanları esinden ketmesin ol zatla samooblozenijaları acxasna işlenenleri, çarlıla və ortalıqla voluşmasala aları volmazlıqları emda aları işlenmeklikleri ellede qan icivcy zalimlege qarşy qazavat acarq, emda çarlıları aları tyvynden qutxarırq işlenenleri. Kulak qolundan kelligi qadar Keneş xukumatına anı xar vıtuqum işi ycyn, artıqsızda anı sajlav erkinligi şyılqanları ycyn çavdu, emda etalqalarında ajarı tyldy.

Kulak em bek çarına çetgeni: kəv bolma mundan alqı kulak elde xukumatı qoluna alı turqan birinci adam edi. Endiva kulak sajlqan, nec Keneşge kesi sajlqan qoj, kulak el varıda çyılqan keneşge el sxodlaqada qojmajdı, ma kulak em bek qızdırqan vı zatdı.

Bu sevevden kulak ol işni vırdı kətyralmajdı anı em uşatmaqanı 1927 çylda, aları ol endig deri tyz, ters bolsada aldavculaj turqan qulluqlarıdan tşyna sildegen sajlavla—perevborladı.

Kulak alqan anь qolunda zakon erkinligi bolmaqanьn biliv toxtamaj, daqьda Kenes xukumatьna cьnarqa kyresedi.

Bu işni haqьndan Donskoj okrugda, Mitiakinke degen elden M. P. Potapov degen vьlaj çazadь:

„Biz bu perevьvorlanь zamanьnda bu siz gazetde: „kulaklanь keri qьstaqьz, cьjьlqanьna qojmaqьz, dev çazqanca etsek qalaj volur? Unutmaqьz, alqan savancьlanь ortalьq qaumu ekilidile, ala entda is qalajoa avar, kim xorlar dev turadьla.

„Sora vizda kulaklaqa alaj qadalsaq, anь kiviк bijlege, din tutxan qaumlaqa bygyn den oquna qarscььqнь acьq etsek, vizde bygyn den oquna qaum—völek çavluqla көv volurla; ortavьz acьq çav volur. Biza alqan bir çav ysyvьzge savxan zamanda ьzьna ьxtььrca alaj kьcly tylvьz. Kim bilsin bir qazavat bolqan zamanda elde bolqan adam revolysijaqa qarscь kontr revolysijnerle volub qalьrla“ dev.

M. P. Patapovnu pismosuna anь ajtxan sözlerine viz: Dynyjanь em bek vuzuloqan, vizni Qьzьl askeribizni em az—qarvsuz zamanьnda, viz kulakka, bijge, mollaqa da em bek qadalqan Oktjavyr qazavatьнь kynlerinde sen qjada eseda çuqlavнь qalqanen? dev çuav vereviz. Tav qazavat volub em axьr, aval degen zaman bolsada, vizni qьralvьvьz kulakнь Qьzьl askerni saflarьna qoşulurun izlemejdi, emda vizni qьralvьvьzнь saqlarьqda ol tyldь.

„Ortalьqla ekilidile—kulak çallь,“ volurla—degeni cьntь ullu seiri oldu. Ortalьqla kesleri ertde oquna kulakdan erek volub voşaqandьla.

Potapov umut etedi „kulakla ortalьqlanь kesleri çallь eterge kyreşmegendile“ dev.

Xar bir ortalыq unutmasyн kulak ань bygyn kyreşirigin. Xar ortalыq qarasын ань elinde kulak qajsъ çанына çatxанына.

Xar ortalыq ашхъ eskersin, ol bu kitavda oquqan „kulak vizni çauvuzdu“, Kenеş xukumatda çarлыла bla kommunist partija bolmasa kulaklanъ biri bla ol ne ger valmaqаны.

5. Kulaklanъ хыјлаыqlаръ.

Kulak ortalыqnъ kesi çallъ eter ycyn, „Xalqqa çараqan, xalq syjgenca, em tavъ bolsun d. a. k. zatla bla kesi xalqnъ ileşdirirge umut etedi, alanъ varьnda çarлы bla ortalыqnъ usyne çыjar muratdy. Men umut eteme çarлыла bla ortalыq kulknъ хыјлаыqьн ol kesi асьq etmej bassъz sөleşe turqan zamand oquна tanьsala igi volur edi dev. Ol taşa etmej, асьq qoruvlav başlaqan zamanьnda ань bilgen bek qьjьndь. Ol kely vlamъ ajtady, oqese qalajdy. Kulak bir zamandada ne pismo çazoqanda, ne sөz sөleşgen zamanda, viz savаныla degen bolmasa kesi men dev ne sөleşmejdі, ne çazınajdy. Nalognu хаqьndar sөleşgen zamanda tuvra seirsinirse kulakka ань savы çumuşaq til bla сыrtда kesin qoşınaj çarлыланъ хаqьndan sөleşiv başlasa. „Nalog bir az aурdu, me ketyryr edim, qalaj alaj bolsada tölerem; çarлыlava qalaj etsinle, çarлы bla ortalыqqa bek aur tiedi“ dev alaqa „ma men sizni ycyn kyreşgenimi көremisiz“ dev omaqlanady.

Bir qaum adamla, ань хыјласын таньmaj, ol alaj bla kesin ortalыqlaqa, çarлылаqa көgyzyv, alana kesine ajlandьrьrqa etgenin таньmaj, kertda ol viz-

ni amaltın baş kesdirlikdi dev keslerin anı qarmaq-na tutdura varadıla. Ortalıqda çarlıda munu eslev, ol alaj ete tevregen zamanda anı aşıx qavarqa kerekdile. Kerek tyldy kulak çarlıny qoruruq bolsa anı haqın aşav çarlı etmezge kerek edi. Endiva ortalıq bla çarlıny atı bla birda söləşmej, kesini atı bla söləşsin. Çarlıla bla ortalıqla anı ökyl etmejdile, - kerek bolsa keslerida ajtalırla.

Munu haqından Donskoj okrugdan Novo-Sergievskə degen staniseden Gorijpenko degen kesi savançylanı ortalıq qaumundandı, bir seir pismo çazadı. Anı pismosunuda qıxa maqanası: „Bizni bu çarlı qarnaşvıznı qılyq qalaj eseda bir seirdi. Bir kere qızv uruşuv başlar, qarasın ol saqatdan çaraşv, ömyryndeda bir tuqum xınyı bolmaqanca varında unutu kulak bla çanıdan söləşiv başlajdı.

„Bir qaumuva, artıqsızda ortalıqla bla çarlılanı eskergen qaumları kesi ol qurqaq sözde ajtv, işleva alanı ajaqların maraqlan vajlaqla kulaklaqla, tıvra közyne ajtv; „sen bizge çavsa kerekli zatda tylse dev qoratv iedile. Kulak qızsada, sanlav bir çenil söz ajtsada, qaloqlan zamanda aqrın bla seni ajaqlıny maraqlanlaj turadı.

„Ol kesi savır savır ariv sözleni söləşe turqlanlaj, seni kalaj bla veri çıjar edim dev anı saqlıyn etedi. Kulak bir vaşxası bolmaj qıralanı icinde sajlanın bir sözly kibikdi!“

Xar kimda Gorijpenkoca ajırsala, kulak bir zatda etalmaz edi, emda kişinida aldajalmaz edi. Alaj bolsada kulak xar zamandada çarlıla çanında, ortalıqqa çarlıqada igi bolsun dev söləşmejdı. Bir-birde

quru ortalıqları atı bla söləşib, çarlıla bla ortalıqları ortalarnı vuzarğa murad bla, ortalıqları kesine ajlandırgıca söləşedi. Kulak tav tısgenlej ortalıqları imbaşından qaçır: „Ma xazayn desen biz-bizans qıralğa zaran berib turqan çarlıladan ne xajı bardı, aları vosaqlarını altn etsen, daqda alardan xajı çıqdu. Alağa qıralda qarav qojmaj nege boluşırga kyreşgenin bilmejme“ dev ortalıqqa kesin kukalandırgıca kyreşedi.

Çarlı kulaknı çavı bolsada, anı kommunist partija saqlaqlanj turadı. Kulakda anı tanıqlandırdı olda ortalıq bla çarlını bir-birine eterge kyreşedi.

Xar bir ortalıq kulaknı ol xajlasn eslev kesin anı qarmaqlıca tısyrmızca kyreşirge kerekdi.

Ortalıq kesi tanıjdı ol kulakla ajtxanca çarlıla erinceklikden çarlı bolmaj, çanbzlıqdan, d. a. k. kecimli sıltavladan çarlı bolub turqanların, ne ucun desen? ol kesi birin birine cetdiralmaj, eki qolub bir-birine çetdirmej kyreşedi. Kulakla çarlılaqlar erincekle deseleda, ala kulakladan ese köv işlejdiler.

Ortalıq kollektivge kirmej çaşamaqlıqları qıynlıqları eskerib, kulak ajtxana qaramaj, ana artı vıruv kommunist partija ajtxanna tısynıv kollektivge kirirni haqından saqlıqları etib başlajdı. Ol zamanda kulak kesini xajlas ortalıqqa qaruv etalmaj tevregenin körse sora tevrejdi:

„Bu çarlıla vaj qaumnu vojunlarına minnenlej“ dev acıq xırşılardı başlajdı. (Tamam vıllaj pismo çazvda ijgendi, Arnavir okrugda Petropavlovsk degen staniseden E. V. Fateev degen).

Bylajda ol xamanda çarlıların çanından söləşib turuvcu „ökyl“ kesine tabıyraq bolqanını tanıqladı.

пында kesini çyregin tuvra табытханын Fateevni pismo-
sundan oquna табытхыз.

Kulak tenlikni kesine tav zamanda bolmasa qulaq-
nada almajd. Kulak sobranijada qysyrv, pismo-
dada çazyv; „nolognu tyz salmajdyla, ten salyraq
kerekdi, alaj bolmaj—xalqn çarlv, vaj, ortalvq de-
mej birca nek kornejdile? Bir qaumuna køv nalog
salyv, bir qaumuna az salyv nek voladv?

Alaj bolmaj xar kimgeda çan saıyndan køvge
køv, azqa az bolmaj nalog salyraq nek volmajd“
dev qaqytda çazyv sobranijada qysyrv kyreşedi.

Samooblozenijanь zamanьnda kulaknь „samo-
oblozenija nalogda salynmasyn, desetina çerden,
neda çan vaşyndan salynsyn“ dev kulaknь qysyrv
turqanьnda korydk.

Ol sobranijada alaj ariv tamaq vla solesiv, bu
sözleni ajtyv başlasa tav bir-birde çarlv anь ajtxa-
nь kertidi dev başlay edi. Sora igi saqyş etiv qara-
saıa ol, biri birsi (Tit ullu Titca) elde qaruvu volqan
ygeda çarlvnь kesineda samooblozenijanь ten salyn-
maqlvqь közyne koryngenlej ej, kulak tenlik, tyzlyk
degeni kesine xaybraqa kerek volqan zatla voluv qy-
sra koreme, ansь ol ajtxan zatladan çarlvqa zaran
bolmasa xayr çoq koreme dev tysynuv toxtajd.

Kulak çarlvla vla ten nalog berirge, kulak kesi
vajdan vaj vola, çarlvla vla ortalvqla bekden bek
casyla varvca tav tyşgen tenlik vla allaj tyzlykke
bir qalaj vilsen alaj qol salyr.

Alaj bolsada bir kesek vaşyna çeterikni bilgen
çarlvlanь ol zatla vla aldaqan qybynd. Ala endi
xysavnь kesleri tergev başlaqandy. Ol sebevden
çarlv vla vajnь ortasyn tenleşdirir zakonnu kesleri

birda sormaqlaj biledile. Kulak tenlik dese, Kenes xukumatъ „kollektivge kirigiz, anda birevny haqъ birevde qalmaz, xar kim ten bolurla“ dev birleşmeklikke saqъrsa it bla tajaqlaj nek çaraşmaj qacadъla.

Kulak kesini açalъn kollektivge qaraqanlaj anъ icinde koredida, ol sevevden anъ bolmaz çanъndan, xalqnъ anъ quramaz çanъndan ne etalqanъn ajamaj kyreşedi.

Qajdan volqanъn çazmaqanlaj G. Nemudurjakin degen (kesi kulak volub çaşъra volur), alaj çazadъ: „15 siezdi partijanъ çarъla bla ortalъqlanъ kollektivge qalaj vardъrlъqlarъna çol işlegencia da korynedile, alaj bolsada men umut eteme ol telilik xalqnъ işlerden kelyn cъqarqan volmasa çuqda xajъr vermez“ dev.

Nemudrjakiqe soravъz: „qalaj tanъjsa sen, nek xajъr çoqdu?“ dev. Anъ ornuna kesibiz çuav etsek, ol murat etgenca xalqnъ terisin entda anъ sojdurmasan, artъna ьхdъrsaң anъ tavъsъz voladъ. Ol alaj çaşav—kollektiv çaşavnuva cъrtда syjmejdі. Ol syjmegenglikkeva çarъla tğereklerinde kommunalada kollektivlede çaşav, xar kim anъ çaratъv çaşaqanlarъn koredileda, entda kynden kyne kommunanъda kollektivnida ɵseriene razъ volub saqlav turadъla.

Kulaklanъ „tenlik“ dev sɵleşgenleri bir vaşxa bolmaj padcaхъlъqъ ysynde turqan qъralla kesleri syjmegenlej „saut taşlajъq“ dev turqancadъ. Kapitalist qъralla qazavat volmasъn degen işcilerin aldar ycyn xar çylda tyrly, tyrly konferensijala saqъъv anda saut taşlamaqlъqnъ ɵmyrynde qazavat etmejn qojarnъ haqъndan sɵleşseleda, qъralla varъda

сýлдан — сýлға қазават қарувлырын келтиртыв варадыла. Allaj konferensijalanь бирине S. S. S. R. ni сағырған-ларында anda vizni kelecibiz:

„Boş zatlanь хақындан ғырыламақызда kelcigiz bygynден оқуна—askerleni yjlerine cacarğa, tovlanь, pulimötlanь d. a. k. qazavat işleni cacarğa—artь vla quruturğa qaқыт etiv begiteikda, ol zäman kertida saut taşlanь“ dev toxtaқанында; kapitalistle ol kesleri murat etgenca aldyluқ volmaj, ajtyлаqanca volurnu хақындан sözny salьnanьn оқурамай: „Oқaj sen ajtxanca volmaz, saut qojmaқылq aman tyldy, alaja ol sen ajtxanca zat volmaz, ol alqan alaj voluv qalalqan zat tyldy, vizda bir ьzğa etal-mazbyz“ dev qojqandyла. Axьрында vaşxasь volmaj Nemudurjakin degen kulak çazoқanca „ol teli sözdy“ dev qojqandyла. Kenеş xukumatь xalqнь kollektiv-ge сағыrsa vizni kulaklarьbyzda tamam ol kapitalist qьralla saut qojqana qaraқanca qarav toxtajдыла. Xar bir çarль, ortalьqda kesi aңлав kulaklanь хьjlalarьna kesin tutdurmaj alaқа qarşь tururğa kerekdi.

Andan sorada kulaklanь хьjlalarьnь хақындан ajty-гьm kulak burundan qalьv turоqan vij, özden, qul degenca sözleni ajtyv xalqнь biri biri vla ajry eter-ge bek өс voluvcandь. Aнь muratь xalq arada asьl çavluқnu өsdyryv aнь vla çarль vla ortalьqньda biri—biri qallь etiv, ala qaruvьsuz bolsala alanь kesi bireм—bireм ezer muratды.

Bizge vaşxasь çoқdu syjse vij, syjse qul bolsun kulak vizni çavuvuzdu. Ortalьqla vla çarьla aнь aң-лав keslerin alajğa aldatmazoқа kerekdile. Art көzyv-de ol samoovlozenijanь çьjoқan vla mirzev xazьr-

laqan zamanda kulakla bek көв тырлы кыреşgendile. Keslerin çarылaca etiv, зыккыл киймле кийв keslerin таыоан adamla kyle туроанлај, Donskoј okrugda Batajske rajonunda kulakla bek ullu кийм алмашындьыв etgendile.

Çытылаан көncekle, kirli киймле, eski oltansыз суруqla кийв, keslerini kulak болғанларын шахардан келген onovculaqa таытымај аллында çарылань sovranijalaryна кийв, anda „samooblovenija bolması, qalqannьda көтыралмајывз, biz bek çarлы qaumbuz“ dev кыреşiv туроандыла. Ахырда қысхасы „çарыла çалы“ болув көв кыреşgendile., Majkopda Armuvir okrugunda kulak çытылаан başmaqын çыылаан çamaqatxa көgyzyv қысқоқанлада etgendi.

Kesida „Ma qaracyqыз! bu қыс suvuqda savьranijaqa qallaj başmaq кийв келгенме, sora ыллај çыры adamlaqa, ne samooblozenija salьrqa kerekdi,“ dev. Ань кивик çer-çerde kulakla mirzevlerin қыралqa satmaj staniseden тышына сыоарыв urulaqa асырав, келгенне-келгене „bek ыразь болув берив edim çoqudu anсы“ dev бермеј сыltav etiv туроандыла.

Bir qaum kulaklava vlastнь aldajывз dev keslerin aldatыв qojoqanлада bek көв болқандь. Söz ycyn: Terskiј okrugda, Praxladнь staniseden, Blişcenko dev bir kulak, mirzevny kaznaqa vermez сыltav bla qatьnda bir çarлы хонşusuna: „saңa qaramazla“ dev mirzev çygyn çарлынь yjunde асырақандьда, çарлыда andan ese хьла болқандьда, ань çаыроан mirzev çygyn qaldьрмақандьда satxандьда çibergendi.

Daqьda kulakla çарылаqa keslerin ariv көgyzyr, qol көтыртдырur murat bla çарылаqa mirzev берив, zatla etivda кыреşgendile.

Alaj bolsada çarlıktan alaja çuqda cıqmaq andı.

Çarlıq ortalıqda anı bilirge kerekdile, varmaq-ların aları auzlarına salınsınla.

•Xar zamanda elde çarlıq bla ortalıqqa kulakdan ulla çav çuqdu.

6. Kulakla bla qalaj kyressek igidi.

Çarlıq bla ortalıqları kulak bla kyresmeklik işlerinde savet zakonu kesi aları ökylleri bolqan sebevden alaja xar zamanda boluşxanlaj turadı. Kulak „Keneş xnkumatında xar kimda tendi“ deş qırsada biz anı alqan sovetge qoşmajız. Kertidi biz cıdırıq tıbyz, bu zakon çarlıqları bolqanın, anı maqları em ulla basqıq Sovet vlastda çarlıqları. Alaj bolsada Lenin bizni işci qaum ellilege tajanı, ala bla birgelej ortalıqla vlada qıxa çalqasıv qıralıqları onovun vardiqları yretgendı. Anı osıatın kommunist partija bir minutda unutmaj çarlıq, ellilege tajanı çıdan çıqı isile bla ellileni sojuzların bekden bek etiv varadı.

Eresejni em qararı tıjrelerinden—xıtorlarından başlav, Moskvada Sentralnıj İspolkomqa deri xar bir çerde qalmaj ol ellile bla çarlıqları birgelerine olturuv kommunistleda işlev turadı. Kulaknı çarlıq bla ortalıqla bla bir muratı çuqduda, kesida el kapitalisti bolqan sebevden ol bizni keneş-leribizge kiralmaz.

Endi ma bu art kuzvyde kulaknı sajlav erkinligi el keneşleni sajlqan zamanda oqaj, qalqan ol tıqlarıvı çer işlegeda kiralmazca sıjrlıqandı. Bir qaumla ajtadı: „Kulaknı sajlav erkinliklerin

sýjrybda boş kyreşebiz, qalaj ajtsalada ala azdyla, xalqnı aslamıyş çarlı—ortalıq çallı bolluqdu, sora alanı sajlav erkinliklerin sýjrybda nek kyreşebiz“? dev. Saqlı etigiz! biz kulalak bla ol atxanca boş kyreşe bolubuzmu?

Alaj murat etgen adam kesi ajrmajdı.

Körmegenbizni kulaklanı ajtxanları bolub qalıvcsun. Ol kimine tartdırv, kimin söz bla alda, kijminida ana borcu bolub ol sebevden ana qarşy qol kötyryrge namıy etiv, kulakda alanı boluşluqu bla, em alqınlı ortalıqnı, andan sora çarlılanı alda, alaqa kesini ajtxanı etdiriv qojqanları. Kulaknı ajtxanı anı qol sanı bla qaralmajdı, xurçununda acxasından qaraladı. Alaj bla keşelege tyşseva (predsidatel) ol saqlat çarlılanı ajamaj, xar boş satdada iliniv başlajdı. Nalgnu vajla bla, teñ salıv, qozlavnuda vajlanı xajırlarına çyrytyv, tav bir-birdeva, anı çarlılyqlı marav xar çerde sıltav cıqarvı başlavcan edi.

Bu sebevden Keşeş xukumatı anı sajlav erkinligin sýjrıqanı tyz etgendi. Alaj bolsada ana olda (sajlav erkinligi sýjrylıqanıda) azdı. Kulak sajlav erkinligi sýjrylıqlanlaj oquna burunca keşelege kiriv, başılyq etiv turalmazlıqlı bilgendi. Sora vajlıqlana omaqıanv, emda qarvı varıda acxada bolqanı biliv tevretedi: „Meni sajlav erkinligim sýjrylıqlanıqqa xata çıqdu, men olsuzda çaşarma, ol meni asıgı qıjnamajdı, alaja vıjaqlı çarlıla alqan meni qolumdadıla, men alanı qalaj syjsem alaj eterme“ dev. Bu sebevden Keşeş xukumatı kulaknı sajlav erkinligin sýjrylıqan qatı, anı qalqan atladanda tıjıqanı tyz etgendi.

Olda nedi desen: Kulakla alqın zamanda çalsı-
 ıa qallaj bir syjseleda qaramaj işletiv, syjgeni saq-
 ı bir çal veriv turoqandıla; bir-birdeva eslerine
 tüşse çıqda vermej ac çalanac turoqanlaj ne haqın
 vermej, ne zat etmej oramıa qıstavda qojoqandıla.
 Endiva ol zatla çoqdula,—emda volluq tyldyle,
 kulak çalsın çaraşdıroqan zamanda çalsı vıla .trud
 dogovor—begim qaqııt eterge kerekdi. Ol qaqııta
 çarlıanь organizasijalarınь, işcileni profsojuzlarınь
 usy vıla etilinedi. Vıajda kulakн qolunıa çalsı quru
 kesi bir vaşь vıla tüşyv qalmaj kesi kivik talaj nө-
 gerini qolu vıla tüşedida olda ana zatda etalmajdı.

Kulak endi alqınca ol kesi syjgenca eter erkin-
 likden qoradı. Har bir tuqum çal, kijm bolsun qa-
 qııta bolqanca zamanьnda veriliv tururıa kerekdi.
 Alaj bolmaj aladan birindeda dogovornu buzsı ol
 saqat zakonıa tartıv alırıa volluqdu. Anь kivik
 Kenеş xukumatь kulakн çer işlededa tıjoandı.
 Kulakka çerni syjgeni saqlı alırıa erkinlik bolsa,
 ol acxasınь varlıqь sebevli tav ne Kenеş xuku-
 matьndada çarlıнь azdırmaj amalı çoqdu. Bizde
 mylk çerlik qaloqan eseda ol kimin ucuz vaqasъ
 vıla, kimin uzaq bolçal vıla çerleni qoluna çıjıv ol
 burun kivik pomeşcik volub qalı edi.

Ol sebevden Kenеş xukumatь çerleni arendlev-
 deda bir begimli bolçal salqandıda kulak uzaq za-
 maıa çer alalmajdı. Çer em көvү 6 çыldan ozuv
 arendge verilirge amalı çoqdu.

Anь kivik daqııda çerni arendge vermeklikdeda
 har bir tuqum çolundada Kenеş xukumatь bek nazik
 qarav begimle salqandı. Bir tuqum kulak çarlıanь
 maıav satıv eıalmaz Kim bilsin, ol çarlııa bir qıj-

qojmajdъ, kesi, ol iş qъjъn tyldy, qъralnъ qolundan kelmejmî qallъqdъ, tambyla bir vujruq çazsa qarav qaraqъnъ tas eterge qolundan kellikdi. Kulak vizni qallъ çavvuz volqanlaj alanъ cacyv qojmaqanъn igi etmejdî"—dev.

Kimda bolsun bu vaşьnda ajtylqanca qaraqan adamlanъ varъnъda qaramlarъ tyz volmajdъ. Nek desen: kertidi Kenеş xukumatъ ol zatnъ eterge syjse bir minutxa Eresejde volqan kulaklanъ varъnъ artъn etiv qojarqa qolundan kelir edi. Sora alaj etergeva kerekmidi? Oqaj kerek tyldy. Tav etseda ters volur edi. Kenеş xukumatnъ birinci em tyz, emda vuzulmaj qallъq xukumatъnda N. E. P. (novmja ekonomiceskaja politikadъ) olda „çaşavnu tyzetirni haqъnda cъqqan çanъ onov“du. Biz ol N. E. P. ge 1921 ci çьldan grazdan qazavat toxtaqandan veri tyşgenbiz. Bizni qъralъbyz qazavat bla cacylъbf avrikleni işlegenleri toxtav, el mylkyvuz kysly azъv, ellede syralmaj qalъv voşlaqanъnda Kenеş xukumatъnъ em alqъn birinci bu çetisimsizlikleni tajdyrъr ycyn N. E. P. ni vujruqu bla etiv vaşlaqan amalъ—prodrazverstkanъ prodnalogga buruv anъda bu busaqatda nallogga (edinno selsko-xoziajstvennъj) burmaqlyq voldu. Bu vylaj volqanъnda elli, qъralnъ kereklisine cъqmaj amalъ volmazlyq çasaqъn cъqarъv voşasada qalqan myrzeyvn kesi qalaj syjse alaj xajъrlanъrlyqъ acъq voldu. Daqъda anъ kivik enci tyken çyrytyrgeda erkinlik volqan edi.

Mundan murat: ellini ne qadar ьrъsxъsъ bolsada ana kişini zoru volmazlyqъ belgili bolsa, ol kesini savanъndan aslam myrzev alъrqa, mylkyn kenertirge şьq volluqdu.

Enci satıvculuq boş bolsa ellede kulakla, şaharlada kapitalistle öserigin, ol işni ortalıqdanda kulakla tav bolqanь kommunist partijada, Keleş xukumatda bek tıvra bile edile. Alaj bolsada kommunist partijada, Keleş xukumatda bu N. E. P. ni (şanı çaşav onovnu) şıqara turıv køv qaraqandıla, entdada qarajdıla.

Bu N. E. P. degen allaj bir çoldu, biz anь qaravnu bla vajlanь kesibizge xajır tyşer çoloqa xajırlandıra varavız. Alaj bolsada közyvy bla alanь bir az tarlandıroqanda eterikbiz. Tarlandıрмаqlıqlıvız — qoratmaqlıqlıvız ol zamanda bolur, ne zamanda bizni elleribiz sosializmaqa çuvuq kiriv başlasala.

Køv bolmaj bolqan partijanь 15-ci siezdi, bizni el mylkyvız ösmekliginden alıv qaraqanıynda kulaklanь qısa başlarca vazımıy tanıqandı. Olda biz kulaklanь ne saut kyc bla, ne alajoqa dev belgili zakon şıqaravь qıstamajvız, neda tajdırmajvız. Qısmaqlıq degenim: „kollektivleni, el mylk nögerlikleni, el tykenleni køv etmeklikdi“. Alaj bla kulaknь satıvların, xajırların çuqlatıv bla, alaqa enci tykenleni xajırın şıqarmazca eterge boluqvız. Alaj bolmaj bir qaımla ajtxanca vygyn oquna ne zakon kyc, ne uşkok burnı bla kulaklıqnь xınь çuqlatıroqa kişinida kölyne kelmejdi. Bu saqatda bizde kollektivle igi køv bolmaqan sebevden kulaklıqnь qısha tajdıroqa kyreşgen bir başxasь çoqdu „syzgyc bla taşqancadı“.

Kulak, Eresejde birleşiv çaşavnu, el tykenleni qatı ösgenlerin, çarlıla ortalıqlala qıraloqa birigiv boluşmaqlıqlarında kesini açalın köre turadı. Ol sebevden başna qorqmaqlıqdan ol xar savranijada

(el çyýlqanda) kesine ajlandygyr usyn ortalýqlaqa sindiriv kyreşedi: „Keneş xukumatъ N. E. P. ni (çaşavnu çañ onoun) vuzqan etedi“ dev. Biz kulakka bu sözge alaj çuav vereviz. N. E. P. ge viz qalajda bolsun kulaklañ öрге ösdyryr onovdu dev qaramajvъz, kulaklañ artýqda enişge tyşyrlykdy degen bolmasa. Ol sebevden anъ vuzarqa alqan kişinida kolyne kelmegendi. Da kulak vulañ haqýndan sölleşgenine, keneşgenineda çañlady. Biz vileviz vizni ne kollektivimizni, ne el tykenimizni, neda anъ kibik birleşmeklikni haqýndan bolqan zatlarъvъznъ birinda kulak çaratmaqanъn, emda ala ana tavsyз zatla volqanlarъn. Alaj bolsada bir zamandada biz çarlyqda bolmasa kulakka tavъn eterge dev vojnubuzqa kijmegenviz.

Bylajdan qarasaq ortalýqla vla çarlylañ çollarъ kommunist partijasъ vla birge voluv, alañqъ emda kerti çol volqanъn, kulaklañqъva kimdenda vaşxa xalqъ çarlylyqqa, qarañlyqqa, ol endige deri çaşav-laca qýjъnlyqqa vardýlyqъn kere turqanlaj ne orta-lyq, neda çarly kulakla ajtxan çoloqa varъv, alaqa djanъv padcaxъn zamanъnda çaşavlaqa kesin sal-mazlyqъn viz vileviz,

Bu sebevden kulaklañ xalq alañ ökyl etme-genlej xalqъ—savlaj ellileni atlarъ vladъ dev sölleş-gen sözleri keslerine ellileni çañýndan quru хъñ çuavla aloqandan ozuv çuqqada çaramazla.

Xar bir ortalýq, çarly kullakla vla davlaşыр usyn kesini elli, işci, kommunist nogerlerini varъ vla birleşirge kerekdi.

Xar bir çarlı, ortalıq Keleş xukumatъnъ xar bir tuqum işinde aña qolundan kelgen saqlı volu-şurqa kerekdi.

Xar bir çarlı, ortalıq kesini elinde birleşiv çaşavnu, elni sosializma çaşavuna көcyrmeklikni xaqъndan kuşly saqlı eterge kerekdi.

B a s m a x a n d a n s ö z .

Makariev I. çazıv Qorqmazlanı Ali Qaracaj-Malqar tilge köcyrgen „Durqucu—kulak vizni nek çauvuzdu“ degen kitabıqny Keñes xukmatnyda bolşevikleni kommunist partijalarynyda busaqatda politikalaryna tıışly bolmaqan—esgi bolqan bir talaj çeri vardy.

Biz ol kitabıqny basmada tıv qojmaj andan* sıqarqanvıyz anı—kitabıqny kulaklanı—durquculanı xıjla-lyqlarını haqından, viz ala vla kyresmej amalvıyz bolmaqanvı haqından emda ortalıqlanı, çarlıanı bir-birleri alanı xıjla sözlerine keslerin aldatxanlar, daqı-da anı kivi urunqan xalqny közyn acarqa Keñes xukmatny alaqa etgen onoun aıyq eterge vek kerek bolqan xaparlary көv bolqun sebevli, ekincisi, köcyrylyv, çılyv bitgeni sebevli.

Amma munı basmadan sıqarvıv xairly, tyz çerlerin xalqqa bildirivny birgesine anı allından—orusca çazylqan zamanıda çetişimsiz qalqan çerleri vla anı kivi vizni qralvıvıznı busaqatda politikasına tııışly bolmaqan—kecikken çerlerin vizni urunıvcı xalqvıvızqa aıyq etmejde qojalmazvıv.

Biz anıqlaqan vla Keñes xukmatny busaqatda politikasından keri urqan çerleri bu kitabda vıladıla:

1. Bu kitabıqny oruscasın 15—16 betinde qaracajcasın 13—14 betinde kulak dev kimge ajtırqa kerek bolqanvı haqından çazyladı. Kitabıv çazqan Makarievni aqly vla, anı qaracaj tilge köcyrgen Qorqmazlanı Alini aqlı vlada (ekincini aqly alaj bolmaj kitabda çazylqanrı tajanıv köcyrv qojarqada volur)—ne quru çer ni arentge alqanlyqqa, neda çalç tutxanlyqqa, neda көv çer çyrytgenlikke, neda el mylk kereklerin çalqa vergenlikke kulak dev ajtırqa volluq tyjyldy. Kulak dev ajtırqa volluqu—ol viz sanaqan zatlanı varında eteese olzaman-da volluqu.

Tyzmydy kulaklıqny ısanların vızatlaqa çıv qojmaq? Oqaj tyz tyjyldy. Blajda Makariev ellilege kulaklıq-

нь ъсанларън аңылаталарънъ қој Кеңеш хукматънъ политика-
сынь суйре җаңың ајландыръвъ көгызеди.

Kertisida—бу тергелген затланъ бирі оқай ваьда вол-
қан ујны кулакка тергерге волурму? тергергеда волур,
тергемезгеда волур. Neda ol zatlanъ җаңыъз бирі волқан-
лъққава ol ујны кулакка тергерге волурму, волмазъмъ? ter-
gergeda волур, тергемезгеда волур.

Bu eki zamandada ol ујны кулакка тергенлиги ne усында?
ol уј җалсънь kesini mylkyn saqlar усын, ань вегитир усын
җарашдырмај ань—җалсънь җегив andan съққан хайр вла
kesini вайльқън урунув ylgyden өрге өсдыгыв ань вла
vaj волур усын тутаесе—ol кулакды. Neda kesini маъна
kerekliden, savanъна kerekliden артық җерни arentge альв,
аць җалсълақа isletiv alanъ қынларъ вла хайрланаесе—olda
кулакды. Neda kesini mylkynе kerekliden артық меһинала
альв, alanъ орталълақа; җарылақа җалқа верив aladan съқ-
қан хайр вла mylkyn өсдыреесе ol kesi қыјналмақанлај,
kesi ілемегенлеј birevге isletiv andan съққан хайр вла
җасақанна вайланадьда olda кулакка тергеledi. Amma
бу затланъ ne бирин neda варьнда kesini орталъқ mylkyn
saqlar усын тутаесе, alanъ хайрларъ вла җасамаесе, aladan
съққан хайр вла mylkyn урунув mardadan өсдырмеј, ke-
sini заты вла kesi islev җасаесе ol кулак tyjlydy.

Қысха сөз—кулак дев kesi islev andan съққан хайр
вла җасамај ваъха мадар вла тьсьндан тьсген хайр вла җа-
сақан адамқа ајтадыла.

2. Makariev kesini kitavъnъ 31 vetinden артына deri
durquculanъ қалај аздыръға керек волқанъ вла Кеңеш
хукмат 1921 җылда съқарқан „җаңы mylk politikasънъ“
(„Новая экономическая политика“) нь, хақындан каза-
ды. Ol kitavънъ қарасай tilge көcyрген Qorqmazlanъ Alida
аць—Makarievni җазқанън bir tyrly etgen оқай kesi bir
җеринде Кеңеш хукматънъ politikasън ellilege бу туқум
аңылатънъ tyz tyjlydy demein қарасайсақа көcyгыв қојқандъ.
Аць себевли: биринцисi bir-bir җердеда кулакланъ mylklerin
сыръвъ җол вла варық tyjlyгывъз degen сөзы Makarievni
(31 vet, 55 vet, 60 vet, oruscasънда) ellilege tyz көry-
гыв қалады. Ekinцисi—Makariev kesini kitavъnъ 58 vetin-

de vıaj ajtağy: „Alaj eterge kerekmidi? (kulaknъ azdytъrqa kerekmidi?—vasmaxana) „Oqaj, kerek tyjyldy, anъ eterge vılluq tyjyldy (kulaknъ ıuqlatъrqa vılluq tyjyldy. vasmamaxana). Allaj ıol ters ıol vılluqdu.

„Kenes xukmatnъ tyz ıolu ıa nъz ıa nъ mylk politikağy ol ajlajda qallъqđy“ (tybyn viz tartxanъvъz. B.—Xana). Bu zatlanъ varъnda vıljaj tırqanlaj Qarqmazuluđu qaracaj tilge kocyryv qojqandъ.

Tyzynydyle bu sızle tersmidile? alanъ tyz zamanlarъda varedi, amma busaqatda zamanıa ala tyz tyjyldyle—eski bolqandyla.

Durquclanъ хақында busaqatda Kenes xukmatnъ politikasъ qalajdy?

Bizni qralъvъz art zamanda kesin begitiv xar ne kycyn vizni qralъvъznъ mylky sosializmaqa kocyerca eterge kyresedi—etivda varadъ.

El mylk qralnъ mylkyny ıartъsъdy. Anъ severbli qral el mylkny sosializmaqa burmaqa busaqatda em ullu aqъyn iıgendi. Da kulakla bir ıanъnda tırqanlaj ortalъqla vla ıarılъanъ mylklerin sosializmanъ ıoluna salъv qojarqa volurmu? Alaj eterge voluredi durqucula zaran etmeј tursala. Amma ala zaransъz turallъq tyldyle. (Ol zatlanъ aıylar ycyn bu kitabъcъqnъ kesinden sarada Kurejkonu „Durqucu kolhoznu ıaudu“ degen Qarqmazlanъ Maıid qaracaj tilge kocyrgen kitabъcъqnъ oququz). Da ne eterge kerekdi? Kerelisi oldu:

Bizni qralъvъzda savlaj nocyerlik mylkke kocgen ıerlede durquculanъ klasъqlarъn ıoq eterge kerekdi. Anъ maqanasъ: ıarılъanъ, ıalъylanъ, emda ortalъqlanъ keslerini onovlarъ, razъlъqlarъ vla durquculanъ artъq mylklerin syırvъ nocyerliklege—kolhozlaqa verirge kerekdi, alanъ—durquculanъ em zaranılъarъn ol vytev nocyerlik mylkke kocgen ıerleni ceklerinden qъsdaıqa kerekdi.

Aıylasъna volur bu politika durquclanъ eksploatirovat etivcylerin bir cekde tıjıan politikadanese alqa varъv alanъ—durquculanъ klasъqlarъn anъ vla virgelej durquculuqlarъn ıuqlatxan politika volqanъ.

Bytev nögerlik mylkke alqyn көсмegen çerledeva qalaj eterge kerekdi? Ol çerle bytev nögerlikke bygyn көсмegenlikke zamanь bla alada көсerge kerekdile. Ань себевли allaj çerlede чарлылань, чалсылань, ortalьqlань нөгерlik mylk—kolxox qurарqа хазьrlavnu birgesine durquculань klasьlqlарьн tas etergeda хазьrlav tururqа kerekdi. Ne ycyn desenь durqucula blajdada нөгерlikke чьйльvqа zaran vola turadyla.

Da vu varьda blaj bolsun, 1921 чьlda чьqqan „чаң mylk politika“ Makariev ajtxanca tyzlej, kereklike хar zamandada турluqmudu oqese ol bir zamanьa deri чьqqan politika volub vizni Кеңеş хukмaтьвьзнь urunqan хальqьна борсун etiv тьндыrsa olda тоxtарьqmьдь?

Bir söz, bir dav çoqdu ol politika em kerekli zamanьnda чьqqаньна, zamanьnda em tyz politikada volqаньна, endigederi vizni partijавьз ol politikanь ramkalarьнь icinde ань butaqlарьна çalqав etiv турqan politikalarьda ань kivik taza leninizmanь saqlaqanларьна. Amma Makariev ajtxanca ol politika хar zamanьnada kerekli, vuzulmaj qalqan politikava tyjyldy. Кеңеş хukмaт bolşevikleni kommunist partijalarьнь ваşсьльqь bla 1921 чьlda ol politikanь чьqарqан kynynde oquna ajtxандь ань—„чаң mylk politikanь“ bir zamanьa—deri чьqqan politika volqаньн emda zamanь kelse çuqlannanda eterigin. Ma mu nu ycyn Makariev urunucu ellilege ol politikanь tyz аңьlatmaqаньa tergejbiz.

Da qajtara ajtavьз: vu kitavнь icinde çaramaqan—esgi volqan vu viz көgyzgen zatларь volqанььqqa ань birgesine ol kitavнь көvьsy ellilege көv хair bergen, es tavдырqан kitav volqань себевли qaracajнь vasma ханась ань vasmadan чьqарадь, ань birgesine oquqan zamanda vu viz eskerген четіsimсиз çerlerinde аңьлатадь.

Qaracajнь vasmaханась.